

MONGOLSKO A TUVA – MEDZIVÁLEČNÉ DE FAKTO ŠTÁTY V KONTEXTU OBRATU RUSKÝCH GEOPOLITICKÝCH VIZÍ K ASII

MONGOLIA AND TUVA – THE INTER WAR DE FACTO STAES IN THE CONTEXT OF THE RUSSIAN SHIFT IN GEOPOLITICAL VISIONS TOWARDS ASIA

Vladimír Baar, Jaroslav Kurfürst a Barbara Baarová¹

Ruská expanze do Asie byla doprovázena transformací vizí ruské identity, která znamenala postupný odklon Ruska od jednoznačné orientace na Evropu. Tento mentální obrat k Asii probíhal po celé 19. století a zesílil vždy po neúspěchu ruské strategie v evropském směru. Na tento vývoj navázal i SSSR. Mocenské zázemí bylo budováno prostřednictvím vytváření protektorátů, de facto států, nárazníkových zón či jen sfér vlivu. Tato území byla často později anektována. Článek se věnuje méně známé kapitole ruského tlaku na Čínu a Mongolsko. Složitě balancování Ruska vůči Číně, Japonsku a Velké Británii vedlo k postupnému vytvoření de facto států Mongolska a Tuvy, které existovaly v meziválečném období a nacházely se pod vlivem SSSR. Článek tuto kapitolu ruské historie zasazuje do širšího kontextu ruských geopolitických narativů 19. a počátku 20. století.²

Klíčová slova: Rusko, Tuva, Mongolsko, expanzionismus, geopolitické myšlení, de facto státy

The Russian expansion to Asia was accompanied by a transformation of the visions of the Russian identity, which meant a gradual shift of Russia away from a clear orientation towards Europe. This mental turn towards Asia took place throughout the 19th century and intensified after every failure of the

¹ Prof. RNDr. Vladimír Baar, CSc., vedoucí Katedry sociální geografie a regionálního rozvoje na Přírodovědecké fakultě Ostravské univerzity, zakladatel studijního oboru Politická a kulturní geografie, vladimir.baar@osu.cz

Mgr. Jaroslav Kurfürst, Ph.D., velvyslanec České republiky v Belgii, absolvent doktorského studijního oboru Politická a kulturní geografie, jaroslav_kurfurst@mzv.cz

Mgr. Barbara Baarová, odborná asistentka na Katedře sociální geografie a regionálního rozvoje, studentka doktorského studijního oboru Politická a kulturní geografie, barbara.baarova@osu.cz.

² Článek vznikl v rámci projektu GAČR „De facto státy v severní Eurasii v kontextu ruské zahraniční politiky“ (č. 15-09249S), jehož součástí byl i výzkumný pobyt v metropoli Tuvy Kyzylu.

Russian strategy in the European direction. This development was later followed by the USSR. The power base of Russia was being built through the creation of protectorates, de facto states, buffer zones, or just spheres of influence. Later, these territories were often annexed. The article focuses on a less known chapter of Russian pressure on China and Mongolia. Russia's complex balancing with China, Japan and the UK has led to the gradual creation of de facto states of Mongolia and Tuva, which existed between the wars and were under the influence of the USSR. The article puts this chapter of the Russian history in a wider context of Russian geopolitical narratives of the 19th and early 20th centuries.

Key words: Russia, Tuva, Mongolia, expansionism, geopolitical thinking, de facto states.

JEL: F50, N40

1 Úvod

Historická expanze ruského území nevedla jen k mocenskému přeskupení v terénu, geostrategickým změnám a překreslení politických map. Byla také procesem, který měnil geopolitické představy ruských mocenských a intelektuálních elit o místě Ruska ve světě a jeho vnější identitě, která se stávala stále zřetelněji i identitou asijskou. Ruské geopolitické myšlení a představované geografie se tak rozvíjely ruku v ruce s teritoriální expanzí. Tato stálá vzájemná interakce imaginativních mocenských prostor ruského vlivu a fyzické reality se projevovala intenzivně od 19. století, kdy Rusko zpracovávalo svou rychlou expanzi na východ. Rostoucí soustřednost na východ zesílila vždy, když selhaly ruské snahy o další expanzi na Západě, zejména o zisk kontroly nad úžinami. Ruští vojáci, geografové i filosofové se intenzivně obraceli k orientu po Krymské válce, po Berlínském kongresu, ale také např. poté, co selhaly pokusy bolševiků o spuštění světové revoluce v Evropě. Po připojení slabě osídlené Sibiře však Rusko pronikalo na území, která byla v kontaktu s konsolidovanějšími a silnými státními útvary a naráželo jak na jejich zájmy, tak na zájmy ostatních regionálních a koloniálních mocností. Z jednoduché expanze se stávala složitá šachová partie, v níž muselo Rusko pečlivě volit formy tlaku na rozšiřování svého vlivu. Často využívanou inovací se stalo vytváření protektorátů, vlivových a nárazníkových teritorií na ruské periferii coby entit, které byly často předstupněm k připojení k vlastnímu Rusku. Jednou z významných a méně známých kapitol takového střetu byl ruský postup vůči buddhistické Tuvě a Mongolsku, které měly být nástupišťem dalšího tlaku Ruska na jih.

Tato studie se věnuje ruské expanzivní politice v prostoru jihovýchodní Sibiře v období 19. a počátku 20. století s důrazem na meziválečné de facto státy – Tuvu a Mongolsko. Ruská expanze je hodnocena ve vazbě na diskusi o geopolitické identitě země a zejména jejího vztahu k „Východu“, která se projevovala ve formování geopolitických představ o možnostech Ruska v Asii. Pro doprovodnou diskusi o odrazu expanze v dobových narativích je využit analytický náhled na diskursivní praktiky, samotná expanze je pojednána formou historické analýzy. K primárním cílům

článku patří propojení ruských geopolitických narativů vůči asijskému prostoru s reálnou expanzí v daném období a zasazení existence meziválečných *de facto* států Tuvy a Mongolska do historických a geopolitických souvislostí. Sekundárním cílem je ukázat, že současná ruská podpora *de facto* státnosti Abcházie a Jižní Osetie-Alanie odtržených od Gruzie není v dějinách Ruska nic nového a právě osudy Tuvy a Mongolska separovaných od Číny mohou naznačit i alternativu dalšího vývoje v krizové oblasti Kavkazu.

2 NARATIVY A INTERPRETACE RUSKÉ ÚZEMNÍ EXPANZE

Pro expanzi Ruska v prostoru severní Eurasie má ruská historiografie řadu vlastních ospravedlnění. Nejrozšířenějším z nich je teze o zajištění vnější bezpečnosti, lapidárně vyjádřená Petrem Velikým, který definoval bezpečnou ruskou hranici jako „takovou hranici, na jejíž obou stranách stojí ruský voják“ (Švankmajer 1999). Stejně „bezpečnostní dilema“ popsal sofistikovaneji kníže Gorčakov takto: „... kočovné a polodivoké národy na hranici musí být úplně podřízeny. Po dosažení tohoto stavu získají mírové návyky. Pak jsou však vystaveny nájezdům vzdálenějších národů“ (Becker, 2004). K bezpečnostnímu diskursu patří i obraz trpícího, avšak statečného Ruska, které „jako nejvýchodnější pevnost bránilo za cenu nesmírných ztrát a obětí vzkvétající Evropu od útoků tatarsko-mongolských hord“ (Kolosov 2000, s. 268). Druhým velkým narativem byl koncept „civilizační mise“, který využívaly všechny koloniální mocnosti. Měl vtisknout expanzi „vyšší hodnotové cíle a charakter“ a mobilizovat zdroje i potenciální zastánce těchto hodnot, často na národním principu. Ruský kolonialismus a imperialismus nebyl jiný, promítal se však do něj ruský nacionalismus a mesianismus, které se podle Berd'ajeva dotýkají a mísí. „Nacionalismus ve svém pozitivním vyjádření přechází ve chvílích výjimečného duchovního vzepětí v mesianismus“ (Berd'ajev 1990, s. 99). U ruské „civilizační mise“ je možno vysledovat dvě odlišná období, do nichž se promítá vývoj samotného Ruska. Zatímco v předpetrovské době byla podstatou civilizační mise ruské expanze pravoslavná církev se svými kláštery a christianizací, v době petrovské a později, byla prezentována podle evropských osvíceneckých racionalistických vzorů jako světlo poznání a civilizovanosti, které Rusko přináší. Původní národy byly nahlíženy jako „divoši“, kteří potřebují civilizaci a jejich status v rámci impéria byl definován jako „ochrana“ (Khodarkovsky 2002, s. 225). V praxi Rusové využívali nesvárů mezi místními aktéry a „ochraňovali“ je tak, že od nich vybírali daně, které spolufinancovaly další expanzi. Civilizační mise legitimizovala koloniální expanzi jako přirozený a pozitivní proces nabízející rámec pro integraci ovládnutých národů. Civilizační misí byl i komunismus. Jeho internacionalistická ideologie ovšem byla na rozdíl od ruské etno-konfesionálně definované imperiální mise sofistikovanejší a bohužel také úspěšnější. Civilizační interpretace expanze byla vlastní drtivě většině ruských historiků a vycházela z představy o východě bez „civilizace“.

Dalším narativem, který přetrval dodnes, je pohled na ruskou osadnickou kolonizaci jako na „mírumilovné osídlování obrovských pustých či slabě osídlených území Sibíře“ (Ljubavskij 1908, Olech 2001, Etkind 2011), která Rusové považovali za „nepatřící nikomu“. Takto definovaná *terra nullius* byla všemi koloniálními mocnostmi své doby považována za území, které je „k dispozici“ pro kolonizaci, a to bez ohledu na to, zda na ní žili Aztékové, Maoři nebo Jakuti či Čukčové. Rusové ovšem fenomén kolonizace díky geografické kontinuitě nových území se státním jádrem oprostili od vnější dimenze a udělali z něj jen „vnitřní záležitost Ruska“.

Dodnes se také objevují narativy založené na historickém či geografickém determinismu, kdy je severní Eurasie považována za prostor organické jednoty, který v minulosti sjednotili Mongolové z východu a po kolapsu této říše Rusové ze západu. Geografie byla jádrem dalších vizí a geopolitických konceptů jako byla koncepce Venjamina Petroviče Semjonova-Ťanšanského (1870–1942), „od moře k moři“ nebo věčný sen ruských stratégů o zisku přístupu k teplým mořím. V pozadí všech těchto narativů však byly samozřejmě reálné ekonomické a geostrategické zájmy impéria, které po dosažení přístupu k Pacifiku pokračovalo v tlaku na jih.

3 INKLUZE ASIJSKÉ IDENTITY RUSKA DO JEHO GEOPOLITICKÉ KULTURY

Ruská expanze byla permanentním tlakem Ruska prakticky po celém perimetru ruské hranice. Její součástí byly velké vize směřující i do Asie, s nimiž přicházeli prakticky všichni ruští vládcí. Podle svědectví Artemije Volynského snil Petr Veliký o ovládnutí Persie, Indie a Číny Švankmajer 1999, s. 225). Stejně tak Kateřina Veliká prohlašovala: „Nezemřu, aniž bych vyhnala Turky z Konstantinopole, zlomila hrdost Číny a navázala obchodní styky s Indií“ (Kausová 1998, s. 318). Její nástupce Pavel I. se dokonce o tažení do Indie neúspěšně pokusil (Schimmelpenninck van der Oye 2014). Až do 19. století byla nicméně hlavním mechanismem expanze osadnická a klášterní kolonizace, ekonomické zájmy významných obchodníků i samotného státu, bezpečnostní ohledy, ale i prostá absence odporu v okolí Ruska. Ve druhé polovině 19. století se tato situace změnila a Rusko i v Asii stále častěji naráželo na konsolidovanější sousedy (zejména Čínu a Japonsko). Celý proces expanze se stával nákladnější investicí, kterou bylo potřebné uchopit sofistikovaněji z hlediska taktiky a také nově ospravedlnit i v ideové rovině. I z tohoto důvodu se začaly objevovat nové vize, které zapracovávaly asijskou identitu do ruské geopolitické kultury.

Výraznou osobností, která přispěla k ideové konceptualizaci vnímání Orientu jako geopolitického trumfu v rukou Ruska, byl pozdější předseda Ruské akademie věd a ministr školství Sergej Semjonovič Uvarov (1786-1855). Již jako mladý diplomat na ruské ambasádě v Paříži vnímal nový kontext, jehož součástí byl rostoucí zájem Evropy o Orient a pochopil, že pro Rusko je jeho asijská část zdrojem geopolitické síly a komparativní výhodou vůči evropským mocnostem. Ještě v Paříži v r. 1810

publikoval stať „Projekt Asijské akademie“ o vytvoření silné akademie asijských studií v Rusku s tímto argumentem: „Asii vděčíme za základy velké budovy lidské civilizace; studium a osvícení kontinentální Asie je úkol Ruska, jeho civilizační mise“ (Etkind 2011, s. 54). Uvarov na rozdíl od mnoha svých současníků neomezoval zájem o Asii na aktuální potřeby zahraniční politiky a ekonomiky, ale více než 100 let před Edwardem Saidem označoval Asii za kolébkou lidské civilizace rovnocennou Evropě. Podle něj „evropská pýcha příliš dlouho pohrdala Asií, ze které však vyrostlo řecké i římské vědění“ (de Meaux 2010). Uvarov vycházel z toho, že rehabilitace asijské identity posílí pozice Ruska, které by mělo hrát roli zprostředkovatele mezi evropskou a asijskou civilizací. Zatímco ruská inteligence byla v polovině století ponořená do diskuse mezi slavjanofily a západníky, Uvarov vnímal reálné pronikání ruských osadníků, obchodníků i carské armády mimo slovanský i evropský prostor. Diskuse slavjanofilů a západníků však byla známkou, že Rusko hledá nové pojetí vlastní emancipace a identity. Rozhodnutí Evropanů postavit se proti Rusku v krymské válce dalo diskusi emocionální náboj a na konci 60. let začaly vznikat koncepty s explicitním protievropským geopolitickým pozadím. Ohlas na panslavistický apel Nikolaje Jakovleviče Danilevského (1822-1885), aby se Rusko postavilo „do čela slovanského, resp. pravoslavného světa proti světu germánsko-románskému“ (Danilevskij 2003), byl známkou zájmu státu i významné části ruské společnosti o emancipaci a odklon od Evropy.

Bylo zřejmé, že evropské země se z obav ze síly východního impéria rozhodly o jeho vyvažování. To se znovu projevilo i po rusko-turecké válce. Neúspěch Ruska na Berlínském kongresu (1878) a mimořádné úspěchy imperiální politiky v Asii (dobytí středoasijských chanátů) znamenaly, že Orient se stal deklarovanou alternativou ruské politiky vůči Evropě. Východní expanze měla přinést Rusku úspěchy poté, co jeho imperiální politika v Evropě narážela na nepřekonatelné limity. Tento kontext živil na konci 19. století celospolečenskou diskusi o obratu Ruska směrem k Asii. Dominantní figura ruské historiografie Michail Petrovič Pogodin (1800-1875) byl jedním z mnoha hlasů, který imperiální politiku otevřeně formuloval: „Polovina Asie je ještě před námi – Čína, Japonsko, Tibet, Buchara, Chíva, Kokand a Persie: chceme a musíme se rozšířit až sem a přinést sem evropský prvek ...“ (de Meaux 2010, s. 312). Stejně tak ve prospěch ruského obratu k Asii argumentovali významní geografové jako předseda Imperiální geografické společnosti Pjotr Petrovič Semjonov-Ťanšanskij (1827-1914), který ve své práci „Význam Ruska v kolonizačním hnutí evropských národů“ z r. 1892 zasadil ruskou kolonizaci Asie do kontextu evropské kolonizace v zámoří (Pirožnik 2008, s. 110). Jeho současník Nikolaj Michajlovič Prževalskij (1839-1888), označovaný za „největšího cestovatele století“, jemuž se dostalo největších státních poct, byl díky svému přístupu k Alexandru II. schopen promlouvat i do praktické politiky a strategie. Ve svých pracích, které odrážely výzkum na jeho expedicích do

Mongolska, centrální Číny a Tibetu, podpořil tezi, že buddhistické i muslimské společnosti jsou připraveny podřídit se ruskému carovi, jehož autorita pro ně měla mystický charakter (na základě legendy o bílém carovi, jehož sídlo umísťovaly pověsti na území Ruska). Konkrétním cílem mělo být ovládnutí Lhasy jako „asijského Říma“. Na konci života Prževalskij vyzval cara k anexi východního Turkeštanu (Xinjiangu).

Ve prospěch expanze do Asie se vyslovovala také řada vlivných intelektuálů – spisovatelů, filozofů a publicistů. Fjodor Nikolajevič Dostojevskij (1821-1881) šíření vlivu „bílého cara“ v Asii aktivně propagoval. V r. 1881 po poslední vítězné bitvě carské armády v Turkeštanu u Geok-Tepe napsal: „Proč potřebujeme obsazovat Asii? Co tam děláme? Je to důležité, protože Rusko je nejen Evropou, ale i Asií a Rusové jsou nejen Evropané, ale i Asiaté. Nejen to: našim osudem je možná právě Asie, která bude naší cestou... V Evropě jsme nýmandové a otroci, zatímco v Asii budeme považováni za pány. V Evropě jsme Asiaté, ale v Asii jsme i my Evropa. Naše civilizační mise v Asii však může zkazit našeho ducha a vtáhnout nás tam“ (Dostojevskij 1896). Filozofické zázemí obratu k Asii nabízel Konstantin Nikolajevič Leont'jev (1831-1891), který navázal na Danilevského panslovanskou vizi. Za jedinou možnost, jak zachránit Rusko, „již tak nakažené evropskými myšlenkami“, považoval jeho izolaci od Evropy (včetně západních Slovanů). Přimlouval se za tvrdý absolutismus, „zamražení“ Ruska do společenské nehybnosti a příklon k východu. Leont'jevovi nešlo o etnický národ, nýbrž o ruské impérium obnovujícím kontinuitu východořímské říše. Do svého byzantismu zahrnul i národy Blízkého východu a Asie, o nichž byl přesvědčen, že s nimi Rusko „sdílí respekt k tradicím i mentalitu“ (Leont'jev 2010). Leont'jev se přimlouval za anexi asijských území, v nichž dosud není europeismu; různosti rasy, jazyka, dokonce i náboženství mu nevadily, poněvadž právě ony udržují život společnosti, tvoří tento život a zároveň udržují autokracii (Masaryk 1921, s. 300). Leont'jev však vyzýval i k expanzi do Indie, Číny, Tibetu, byť zcela prioritní pro něj byla anexe Istanbulu – historické Konstantinopole. Věřil, že Ruskem vedené impérium s turkickými a dalšími asijskými národy by se mohlo efektivněji a s větší silou postavit „prohnilému Západu“. V takovém případě by proti němu stálo nejen „slovanstvo“, ale i celá Asie. Teze, kterou o desetiletí později rozvinul jeden z otců zakladatelů ruského eurasianismu Nikolaj Sergejevič Trubeckoj (1890-1938) v knize „Evropa a lidstvo“ (Trubeckoj 1991). Leont'jevovy myšlenky posouvaly dosavadní panslavistické geopolitické vize jasně směrem do Asie, a proto je považován i za předchůdce hnutí eurasianismu (Vasilenko 2015, s. 202). Ruská myšlenka tak rozšiřovala své pravoslavné a jazykové jádro o geografickou logiku. Teze *ex oriente lux* byla v jisté části ruské společnosti dobovým refrénem. Rusko vnímalo Asii jako prostor, kde může kompenzovat své neúspěchy na Západě, expandovat a své velikosti proti Západu poté využít.

Myšlenky ruských vědců a cestovatelů našly odezvu i v praktické politice. Carská vláda vysílala zvědy a geografy do Indie, Číny a dalších míst s cílem prozkoumat možnosti pro případnou expanzi. Vrcholem tohoto zájmu byl nástup Mikuláše II. na trůn. Cara zajímal východ a Konstantinopol, v Evropě chtěl mít klid. Spřádal plány na dobytí Tibetu, Koreje a Číny. Ministr války Kuropatkin popsala carovy geopolitické cíle takto: „Náš panovník má v hlavě velkolepé plány: Zabrát Mandžusko a anektovat k Rusku Koreu. Sní o tom, že ke své říši připojí také Tibet. Chce uchvátit Persii a zmocnit se nejen Bosporu, ale i průlivu Dardanely“ (Zubov 2014, s. 87). Kolem cara se objevili přívrženci příklonu Ruska k východu – „vostočniki“ (tedy „východníci“ jako analogie k „západníkům“). Mezi nejznámější patřil carův burjatský lékař a poradce Pjotr Badmajev (cca 1851-1920) a především kníže Jesper Jesperovič Uchtomskij (1861-1921), znalec Asie, který doprovázel Mikuláše II. na jeho desetiměsíční cestě po Orientu od Egypta po Japonsko ještě jako careviče. Z této cesty publikoval poté carem schválené zápisky, které sloužily do jisté míry jako programový dokument ruského asianismu. Uchtomskij argumentoval, že budoucnost Ruska leží na východě, kde je velký prostor pro expanzi do Číny, Tibetu a Indie. Pro svou imperiální vizi využíval i teorií o árijské rase, k níž podle něj Rusové patřili (Laruelle 2005). S „vostočniky“ se identifikovala řada politiků, vědců i umělců. Spojenectví Ruska s Čínou jako nejlepší garanci světového pokroku prosazoval Dmitrij Ivanovič Mendělejev (1843-1907), který byl stoupencem teorie Ruska jako středního světa³ „ležícího mezi kladivem a kovadlinou, Evropou a Asií“ (Čcheidze 1931). Do diskuse o Asii přispěl i klimatolog Alexandr Ivanovič Voejkov (1842-1916), který svou geopolitickou úvahou z r. 1904 „Stane se Tichý oceán hlavní obchodní cestou zeměkoule?“ předběhl dobu. V tomto pojednání a v atmosféře plné očekávání další východní expanze v předvečer rusko-japonské války srovnával z geopolitického úhlu pohledu předpoklady prosperity oblastí Tichého a Atlantského oceánu. Dálším východem a Japonskem se zabýval i antropolog, archeolog a geograf Dmitrij Nikolajevič Anučin (1843-1923). Jeho „geopolitická“ práce měla podobu cyklu článků s názvem „Japonsko a Japonci“ a vycházela v letech 1904-1906 v kontextu prohrané rusko-japonské války⁴. Po této porážce ruské nadšení pro územní expanzi ochablo a Rusko se začalo nořit do vnitřních zmatků. Diskuse o asijské identitě Ruska však pokračovala. Mezi racionální a neideologické přívržence východu patřili předsedové

³ Tezi „středního světa“ formuloval Vladimír Ivanovič Lamanskij (1833-1914), jehož kniha „Tři světy asijsko-evropského kontinentu“ z r. 1892 začíná úvahou: „Evropa je vlastně poloostrov Asie, a proto spolu tvoří jeden celek, který lze nazývat asijsko-evropským kontinentem“. Od tohoto relativně banálního závěru odvíjí tezi o existenci tří světů na celém euroasijském prostoru: „1) vlastní Evropa, 2) vlastní Asie a 3) střední svět“ (Lamanskij 2010, s. 185). Tím bylo samozřejmě Rusko.

⁴ V roce 1907 byla publikována jako celek.

vlád Witte a jeho nástupce Stolypin, který na toto téma přednesl v Dumě v r. 1907 významný proslov zaměřený na ekonomický význam Orientu. Hlavní metaforou v něm byla ruská orlice, která hledí dvěma směry, na východ i západ.

Asijský „pivot“ ruského impéria však měl i řadu vlivných odpůrců. Vladimír Sergejevič Solovjov (1853-1900) ve známé knize „Tři rozhovory o válce a pokroku“ kritizoval Leont'jeva a vostočniky: „Všichni tito pánové brojící proti Evropě a našemu evropanství se nemohou zastavit na názoru, že jsme řecko-slovanská svébytnost a nyní se jim hlavou honí myšlenky na čínskost, buddhismus, tibetismus, a všelijaký indicko-mongolský asiatismus“. Jejich odcizování se od Evropy je přímo úměrné jejich tíhnutí k Asii“ (Solovjov 2011, s. 93). Na sklonku života Solovjov varoval před hrozbou panmongolismu, s nímž se měli Rusové možnost se blíže seznámit při snahách Mongolů zbavit se čínské nadvlády při pádu dynastie Čching. Na Solovjeva navázali další myslitelé, zejména ruští symbolisté (A. Blok, V. Ivanov). Stejně tak Maxim Gorkij považoval Asii a vše, co z ní přišlo, včetně „slavjanofilství, tmářství, fatalismu a mysticismu za zdroj problémů“. Všechna bída Ruska byla podle něj „orientálního původu“ (Nivat 1993, s. 377). Mezi těmito polohami obdivu a odtažitosti se nachází řada myslitelů, kteří došli k tomu, že Rusko je syntézou Východu a Západu. Tento motiv nalezneme v různých obměnách u Berďajeva, Rozanova, nebo v pozdějším hnutí eurasianismu, v jehož případě získala syntéza východu a západu jasně protizápadní charakter. Část ruských intelektuálů vnímala příklon k Asii jako nutnost. Po prohrané rusko-japonské válce pesimistické hlasy, které asijskou expanzi považovaly za předzvěst blížících se tragédií, zesílily. Lev Nikolajevič Tolstoj (1828-1910) ve své stati Konec století vedl z pohledu geopolitických představ zajímavý monolog: „Čím je to Rusko? Kde je jeho začátek a kde konec? Polsko? ... Kavkaz se všemi jeho národy? Kazaňští Tataři? Ferganský region? Amur? Nejen že to vše není Ruskem, ale jsou to cizí národy, které si přejí osvobození z tohoto spojení, které se nazývá Ruskem. Skutečnost, že tyto národy tvoří část Ruska je náhodnou a dočasnou situací“ (Tolstoj 1905).

Ruskou geopolitickou diskusi přerušila první světová válka, bolševický převrat, občanská válka a vytvoření SSSR. Původní ruská diskuse o geopolitické identitě Ruska utichala. Ve dvacátých letech měli geografové, kteří se neuchýlili do exilu ještě omezený prostor zabývat se politickými fenomény (Kolosov a Mironěnko 2011, s. 284). Ten se však po roce 1930 uzavřel. Živá geopolitická diskuse však pokračovala po celá dvacátá léta až do poloviny let třicátých mezi ruskými emigranty, kteří vytvořili ucelenou geopolitickou školu eurasianismu. V samotném Rusku se však bolševici pustili do jednoho z největších sociálních experimentů v dějinách, jehož součástí měla být i zásadní změna politické kultury včetně odmítnutí všech předchozích geopolitických tradic a konceptů. V jejich představách byla Asie symbolem zaostalosti, ale zároveň spojencem proti Západu. Zaostalosti ruské

společnosti si byl intenzivně vědom i Lenin, a i on ji často popisoval jako „asiatskou“. V posledních letech života byl zaujat otázkou, jak tuto zaostalost překonat a udělat z Rusů „civilizované Evropany“ (Kenez 2006, s. 73). I Trockij vyzýval, aby se Rusko „otočilo zády k asianismu carské autokracie a moskevských tradic a čelem k vyspělé civilizaci progresivní Evropy“ (Neumann 1996, s. 118). Zároveň však byla Asie součástí jeho úvah o Spojených sovětských státech evropských, které se podobaly Lamanského teorii „středního světa“ i myšlenkám eurasianismu. Podle nich měly „sovětská Evropa“ a SSSR představovat nový civilizační model atraktivní i pro asijské země, které by se k revoluci připojily a SSSR by hrál roli mostu mezi Evropou a Asií (Jakunin, Zeleněv a Zeleněva 2008, s. 300). Ve svém vystoupení na téma „Evropa a Amerika“ svou vizi shrnul:

„Sovětské spojené státy evropské spolu se Sovětským svazem budou sloužit jak silný magnet národům Asie, které budou přitahovány k vytvoření nejužších ekonomických a politických vazeb s proletářskou Evropou. Pokud proletářská Anglie ztratí Indii jako kolonii, získá v ní společníka v Evropsko-asijské federaci národů. Tento mocný blok Evropy a Asie bude neproniknutelný a nezranitelný vůči síle USA ... Spojená Evropa v revoluční spolupráci s Asií se ukáže jako nekonečně silnější než USA. Prostřednictvím SSSR budou pracující Evropy a Asie nerozlučně spojeni. V alianci s vynořujícím se Orientem bude evropský revoluční síly vyrvat z rukou USA kontrolu světové ekonomiky a položí základy pro Federaci socialistických národů Země“ (Trotsky 1926).

Přestože bolševici geopolitiku jako disciplínu nadále odmítali a na přelomu 20. a 30. let dokonce zakázali, stali se nejvýraznějším geopolitickým revizionistickým aktérem své doby. Prostorovost šíření ideologie a redistribuce moci nebylo možné popřít. Navíc byli bolševici připraveni použít k porážce kapitalismu jakékoli prostředky včetně násilí. Myšlenka spojenectví s asijskými zeměmi byla pro jejich „geopolitické“ vize lákavá a v tomto směru pracovala i Kominternu. Na jejím druhém sjezdu v r. 1920 vůči asijským národům zaznělo, že „hodina diktatury proletariátu v Evropě bude také hodinou (jejich) osvobození“ (Riddell 2014). Indický delegát N. M. Roy dokonce oponoval tezi o přednostní revoluci v Evropě. Požadoval, aby hlavní pozornost Kominterny byla věnována Východu. Podle něj revoluce v Evropě závisela na Asii. Lenin připustil, že revoluce v koloniích by přispěly snahám v Evropě a pomohly by přežít sovětskému Rusku. V témže roce se Sjezd národů Východu přihlásil k boji za vítězství proletariátu v zemích třetího světa poté, co je Zinověv vyzýval: „Komunistická Internacionála se dnes obrací na země Východu a vyzývá je: Bratři zveme vás především ke svaté válce proti britskému imperialismu“ (Rezanof 2014, s. 123). V r. 1922 zapouštělo komunistické hnutí kořeny v několika asijských zemích (Turecko, Írán, Čína i Britská Indie). Přes rozsáhlou diskusi, zda je socialismus možný v zemích, které neměly kapitalistickou zkušenost, Lenin prosazoval podporu boje

všech východních národů proti „západnímu imperialismu“ (Light 1988, s. 86). Agenti Kominterny stáli za vznikem „revolučních“ stran v Mongolsku i Tuvě a na Leninův příkaz našli i ochotné Čiňany, kteří začali zakládat bolševické kroužky, které se v červenci 1921 sjednotily v komunistickou stranu (Zubov 2014, s. 714). Nakonec se opakovalo i historické schéma ruského příklonu k Asii. Poté co zkrachovala celá řada pokusů bolševiků spustit světovou revoluce v Evropě, investoval Stalin velké množství energie do Asie. Snaha o převrat v Číně byla typickým projevem historického schématu ruského geopolitického myšlení.

Ruská konceptualizace Asie má i přes historické diskontinuity carského, sovětského či republikánského Ruska jednu konstantu. Je jí snaha o získání Asie jako mocenského spoluhráče v ruském zápase se Západem. Výše nastíněný vývoj ruského geopolitického myšlení ve vztahu k Asii vytvářel kontext pro reálnou expanzi v terénu. V další části se budeme věnovat právě jí se zaměřením na tlak Ruska v prostoru dnešního Mongolska, který vedl až k vytvoření meziválečných de facto států Mongolska a Tuvy.

4 TLAK RUSKA NA EXPANZI JIŽNÍM SMĚREM

Rozlehlý pás území od východního Černomoří a kavkazské oblasti přes střední Asii až na Dálný východ po Poamuří byl ještě v 19. století velmi slabě politicky ukotven. Jen v kavkazském regionu existovalo na počátku 19. století kolem čtyř desítek politických útvarů, které byly více či méně závislé na mocných sousedech – osmanském Turecku nebo sáfíjovském Íránu. Jejich roli postupně přebíralo Rusko, které po dobytí jednotlivých států většinou ponechalo vnitřní záležitosti v rukou vládnoucích rodů a anektovalo je až po několika letech či dokonce dekádách. Historie ukazuje, že Rusko při své koloniální expanzi dobytá území většinou připojovalo bezprostředně ke svému teritoriu – prostě jen rozšířilo svoji administrativu do nově vytvářených gubernií, krajů či oblastí. V obsazených územích s vyšší koncentrací zalidnění a pevnější strukturou státnosti se spokojilo s vytvořením protektorátní správy (středoasijská Buchara a Chíva), stejně jako v regionech obtížně dostupných (kavkazské státy jako Abcházie, Svanie, Mechtula, Kazikumuch aj.). Protektorátní status byl de facto využit i v případě, že nárokované území bylo součástí jiného státu, který se ho nechtěl vzdát – to se týkalo Vnějšího Mongolska a Tuvy v první polovině 20. století. Neformální protektorátní status Rusko využilo znovu na konci 20. století v případě Abcházie a Jižní Osetie. Tyto případy se sice odehrávají ve výrazně odlišných politických podmínkách, nicméně podobné rysy dokumentující ruský expanzionismus v období monarchistické a komunistické vlády, vykazuje i republikánská vláda současného, územně značně zredukovaného Ruska.

Poté, co Rusko stabilizovalo na Vídeňském kongresu roku 1815 svoji západní hranici a následně i jižní hranici „za Kavkazem“, mohlo se věnovat rozšiřování svého

území směrem do střední Asie a na Dálném východě. Ve středoasijském prostoru se střetly ruské zájmy s britskými, které krystalizovaly v tzv. Velké hře, v níž významnou roli hrál i Afghánistán považovaný Británií za vazalský stát, a nezávislý, ale slábnoucí Írán. Obě země stály v cestě geostrategické vizi Ruska o přímém kontaktu s Indickým oceánem. Ta byla samozřejmě v přímém rozporu s britskými zájmy v jižní Asii. Výsledkem Velké hry bylo udržení Ruska hluboko ve vnitrozemí, ale posunutí jeho jižní hranice na úkor Íránu až k nehostinnému pohoří Kopet Dag, a na úkor Afghánistánu v oblasti Pamíru. Velká hra fakticky skončila podpisem Petrohradské smlouvy 31. srpna 1907, v níž byly potvrzeny hranice Ruska vůči Íránu a Afghánistánu, potvrzeny ruské protektoráty nad Chívou a Bucharou a britský protektorát nad Afghánistánem, přičemž jeho hranice byla na východě vytvořena tak, aby se hranice Ruska a Británie, resp. Britské Indie nestýkaly – dlouhým Vachánským údolím připojeným k Afghánistánu byly odděleny až po hranici Tibetu. Navíc si Rusko a Británie vymezily sféry vlivu v Íránu a uznaly čínskou suzerenitu nad Tibetem, byť tento vazalský vztah k Číně tibetská vláda odmítala a Tibet od pádu císařství fungoval jako de facto nezávislý stát (Žagabpa 2000).

Souběžně s pronikáním do Střední Asie rozšiřovalo Rusko svůj vliv i na jižní Sibiři a v Poamuří. Řídce osídlené území Rusko kontrolovalo již od 18. století, přičemž se dostalo do přímého kontaktu s mongolskými vazaly mandžuské Číny i samotným Mandžuskem, z něhož pocházela vládnoucí dynastie Čching. Její oslabení po tzv. opiových válkách Rusko využilo k uzavření Ajgurské smlouvy (1858) a Pekingské smlouvy (1860), jimiž získalo fakticky celé tzv. Vnější Mandžusko (dolní Poamuří). Krátce poté (1861) se neúspěšně pokusilo zmocnit japonského ostrova Cušima v průlivu mezi Japonskem a Koreou. Tady chtělo vybudovat nezamrzající pacifický přístav jako nástupiště pro další expanzi do Koreje (Patlaj 2007). Japonsko tento plán zhatilo a pro Rusko to znamenalo přehodnocení dalších aktivit v pacifickém prostoru. A to ještě netušilo, že z dosud stále ještě izolacionistického Japonska mu vyroste soupeř, který mu bude tvrdě konkurovat při další expanzi do Vnitřního Mandžuska. Bez nezamrzajícího přístavu mělo Rusko minimální šanci trvale udržet americké državy (Aljašku), zvláště když zakládání nových britských kolonií Vancouver (1849), Ostrovy královny Charlotte (1853) a Britská Kolumbie (1858) definitivně zastavilo ruské pronikání podél pobřeží na jih. Výsledkem byl prodej Ruské Ameriky za 7,2 mil. dolarů Spojeným státům americkým roku 1867 a posílení expanze do nitra Asie jižně od Sibiře.⁵ Zde to byl mimo jiné i kontakt s mandžuskou Čínou, resp. s teritorií

⁵ Od 70. let směřovala do Mongolska řada ruských výzkumných expedic podporovaných státem. Ty vedli vědci (nejznámějším je Nikolaj M. Prževalskij), kteří přinášeli nejen řadu nových přírodovědných, geografických a etnografických poznatků, ale také ukazovaly Mongolům přátelskou tvář. A to včetně několika stovek vojáků – zabajkalských kozáků – kteří

osídlenými Mongoly a Mandžuy, který další expanzi výrazně ztížil. Rusové se zde nemohli odvolat na zmíněný koncept *terra nullius* a do hry musela vstoupit vojenská síla a diplomacie.

5 RUSKÉ ZKOUMÁNÍ SEVERO ČÍNSKÝCH ÚZEMÍ

Generální gubernátor Východní Sibíře Nikolaj Nikolajevič Muravjov-Amurskij (1809-1881) navrhoval, aby Rusko usilovalo o vytvoření nezávislého Mongolska, které by bylo otevřené pro prosazování ruských zájmů (Srba a Schwarz 2015, s. 175). Úspěchem bylo uzavření čínsko-ruské smlouvy roku 1861 v Pekingu, která ruským firmám zajistila bezcelní obchodní přístup do Ich Chüře a založení zde ruského konzulátu. O 20 let později Číňané povolili otevřít dalších 5 konzulátů, přičemž jeden dokonce v Urumči – správním středisku čerstvě pacifikovaného Xinjiangu (Sin-t'iang). Navíc se rozšířila možnost bezcelně obchodovat po celém Mongolsku, včetně Urjanchaje – budoucí Tuvy⁶ (Mollerov a Mart-ool 2013, s. 105). Potřeba spojení Petrohradu s Vladivostokem železniční magistrálou vyvolala zvýšený zájem i o oblast Vnitřního Mandžuska⁷, přes kterou Rusko chtělo vybudovat výrazně kratší a efektivnější trasu než zalesněným údolím Amuru po ruském území.

Právě tyto záměry utlumily návrhy na další pronikání do Mongolska, byť rozhodně nebyly zcela zavrženy. Jeden z „východníků“, zmíněný Pjotr Badmajev dokonce přišel s projektem spojení Mongolska a Tibetu pod protektorátem Ruska. Jeho návrh vycházel z osobních postojů Badmajeva – etnického Burjata původně buddhistické lamaistické víry⁸. Jeho partnerem v Tibetu byl jiný Burjat Agvan Dordžijev – osobní učitel 13. dalajlamy. Tato vize ovšem narazila na britské zájmy v Tibetu. Nicméně zástupci mongolské elity vyslali v posledních letech 19. století několik tajných poselství k ruskému carovi s předběžnými dotazy ohledně možností ruské podpory při případné snaze o zrušení závislosti na mandžuské dynastii (Lamin 2007). Stejně tak Dordžijev se jako dalajlamův vyslanec třikrát vydal na konzultace k ruskému carovi (1897, 1900, 1901). Přestože všechny schůzky s carem zůstaly bez praktické odezvy na vztazích mezi Ruskem a Tibetem, vyvolaly protiopatření Britů.

výpravy doprovázeli a byli usazováni v blízkosti konzulátů. Na území Tuvy se první Rusové usazovali už koncem 30. let 19. století v údolí Horního Jeniseje a rýžovali zde zlato.

⁶ Jméno Urjanchaj používali Mongolové pro řadu etnik z tajgy, s nimiž byli v kontaktu. Geograficky se rozlišoval Altajský Urjanchaj (mong. Altain Uriyangkhay) a Tannuský Urjanchaj (čínsky Tangnu Wulianghai, mongolsky Tangnuu Uriyangkhay, tuvsky Tandy Urjanchaj a rusky i česky Tannu Urjanchaj). Část Altajského Urjanchaje byla v roce 1913 oddělena od Mongolska a připojena k Xinjiangu.

⁷ Dnešní provincie Heilongjiang, Jilin a Liaoning – původní domovina Mandžůů, ze které ovládli v 17. století celou Čínu

⁸ Poté co získal důvěru cara Alexandra III, konvertoval Pjotr Badmajev k pravoslavnému křesťanství.

Jejich vojáci obsadili v létě 1904 Lhasu a 9. září donutili tibetskou vládu k přijetí nerovné smlouvy, jíž se Tibetu zakazovaly jakékoliv oficiální mezinárodní styky bez vědomí Británie.⁹ Dalajlama spolu s Dordžijevem a družinou těsně před vstupem Britů do Lhasy uprchl do mongolského Ich Chüře, kde byl vřele a s poctami přijat i mandžuským ambanem¹⁰ (Žagabpa 2000). V tu dobu už Rusko válčilo s Japonskem (únor 1904 až září 1905).

Nečekaná porážka od Japonska v roce 1905 vedla k výrazné mocenské změně na Dálném východě. Rusko se muselo smířit se ztrátou vlivu v Koreji a s omezením vlivu ve Vnitřním Mandžusku. Muselo také Japoncům odevzdat Kwantungskou oblast s přístavy Port Arthur a Dalnij, kterou získalo v roce 1898.¹¹ V důsledku toho, že nechtělo Japonsku zaplatit válečné reparace a ztratit zcela možnost využívat mandžuskou část Transibiřské magistrály, se dokonce vzdalo jižní části Sachalinu. Nicméně vědomí, že získání Vnitřního Mandžuska je dlouhodobě nereálné, začali budovat náhradní železniční spojení údolím Amuru po vlastním území. A větší pozornost začali znovu věnovat vnitrozemskému Mongolsku.

Zatímco zisk velmi řídké zalidněného a politicky fakticky neorganizovaného Poamurí od Číny na přelomu 50.-60. let byl ještě součástí sibiřské expanze, Mongolsko se staršími tradicemi státnosti bylo výrazně jiný případ. Rusové se do podobné situace dostali už v letech 1871-81, kdy obsadili západní část dříve nezávislého Džungarska¹² v údolí Ili, které si nárokovala mandžuská Čína. Proto byli Rusové velmi opatrní a postupovali diplomaticky. Byli si vědomi toho, že Mandžuoové měli od anexe Džungarska v roce 1760 neustálé problémy s místní převážně muslimskou populací Ujgurů, ale i Kazachů, Kyrgyzů a Tádžiků. Neklidnou oblast rozdělili na dvě vojensko-administrativní oblasti – Džungarskou (Zhunbu) a Muslimskou (Huibu). Rebelie dokázali potlačit jen tvrdými represemi, ale v polovině 19. století se jim

⁹ S koncem „Velké hry“ r. 1907 Británie tuto smlouvu anulovala.

¹⁰ Titul vysokého úředníka (guvernéra) mandžuské administrativy v zemích, které nebyly integrální součástí chanské Číny.

¹¹ Kwantungská oblast byla novým pokusem Ruska získat teplejší přístavy a současně bezpečnostní zázemí pro výstavbu transibiřské železnice do Vladivostoku a její jihomandžuské odnože. Na uzavření čínsko-ruské smlouvy o vytvoření společné Východočínské železniční společnosti v prosinci 1896 reagovalo Japonsko okupací Kwantungské oblasti, v roce 1898 však Rusku dočasně ustoupili, aby o 6 let později tvrdě zasáhli a Rusku oblast odebrali. Rusové jim po porážce r. 1905 museli odstoupit i koncesi na jihomandžuskou železnici.

¹² Džungarský chanát se zformoval ve 20. letech 17. století spojením čtyř nomádských mongolických ojrotských kmenů zahrnující i území turkických Ujgurů, Kyrgyzů a východních Kazachů, na čas obsadil i Tibet, ale v polovině 18. století podlehl mandžuské Číně, jejíž součástí se roku 1756 stal. Dobyť bylo provázáno fyzickou likvidací odbojných lamaistických Ojrotů znásobenou epidemií pravých neštovic. Malá část Ojrotů se zachránila útekem na ruské území. Příbuznými Ojrotů jsou dnešní Kalmyci žijící západně od Kaspického moře, kteří sem odešli v době formování Džungarského chanátu.

situace vymkla z rukou a většina území se dostala pod kontrolou muslimských chánů a sultánů. Do role integrátora se postavil Mahomet Jakub-bek Badaulet, vládce Kašgarského chanátu, který ovládl i Kučarský, Chotanský a Dunganský chanát, jakož i Urumčijský sultanát, a stal se chánem státu nazvaného Jettišar, tedy Sedmiříčí. Provedl v zemi řadu reforem a snažil se získat pomoc ze zahraničí – zbraně a poradce mu skutečně poskytli zejména Turci, ale také Britové. Rusové sice s novým státem obchodovali, ale zabránili mu připojit také Ilijský sultanát, v němž vedle Ujgurů žili i Kazaši. V červnu 1871 vyslali do sultanátu vojáky, ale již tři měsíce předtím informoval car Aleksandr II. čchingského císaře že „*vměšování do záležitosti západní Číny má jediný cíl – pomoci Číňanům k obnovení moci v odtržených provinciích impéria*“ (Prochorov 1975, s. 154).

Rusko tedy dalo Číně jasně najevo, že obsazení Ilijského sultanátu bude mít jen dočasný charakter a po splnění úkolu jeho vojáci odejdou. Nicméně generální gubernátor Turkestánského kraje Kuropatkin ve svých pamětech psal, že lidem v sultanátu bylo slíbeno, že nebude jejich území vydáno zpět Mandžuům (Kuropatkin 1913, s. 47). Čína vyslala v roce 1877 proti rebelům Jettišaru 70tisícové vojsko, které do konce roku celé území zpacifikovalo. Rusové však s odchodem nespěchali a snažili se vyjednat odstoupení většiny ilijského území. Mandžuoové nakonec Petrohradskou smlouvou z 12. února 1881 souhlasili s odstoupením menšího území v údolí Ili a Tekesu (dnes součást Almatské oblasti v Kazachstánu) a s možností odchodu místních rebelů a jejich stoupenců na ruské území. Čína navíc zaplatila Rusku vojenské výdaje ve výši 9 mil. rublů (Diplomatičeskij slovar 1986, s. 376). Po několika letech pak Číňané nahradili vojenskou správu civilní administrativou (1888). Na rozdíl od Mongolska nebo Tibetu byl Xinjiang (tj. Nové území) připojen přímo k čínskému území, jeho odlehlost od centra císařství a kulturní odlišnost zdejších obyvatel však z nové provincie učinila podobně nelojální oblast, jako byl Tibet nebo Mongolsko.

Případ ilijského území ukazuje, že Rusko bylo skutečně velmi opatrné při pronikání na území nárokováná mandžuskou Čínou. Současně bedlivě sledovalo vývoj v ní a vědělo, že vztahy mezi Mongoly a Číňany (Chany) se začaly vyostřovat. V roce 1880 byly totiž založeny speciální úřady organizující zemědělskou kolonizaci Vnitřního Mongolska. Ty umožnily masový příliv Chanů, kteří záhy početně převýšili zdejší Mongoly. Ti se stali již počátkem 20. století ve Vnitřním Mongolsku menšinou se zhruba třetinovým podílem na populaci (v současnosti tvoří již méně než šestinu). I to předurčilo pozdější výrazně odlišný politický vývoj Vnějšího Mongolska, které stále zůstalo imigraci Chanů uzavřeno. Na počátku roku 1901 však vznikl zvláštní úřad pro tzv. „novou politiku“ zahrnující vedle politických změn i hospodářské a kulturní reformy. Pro Mongoly to znamenalo rozšíření řízené migrace Chanů i do Vnějšího Mongolska, ale i omezení ruských obchodních aktivit, posílení vojenské ochrany hranic, vybudování železnice apod. (Kuras 2015). Zájmy Mongolska měly ustoupit

snahám o hospodářskou revitalizaci celého císařství. V kulturní oblasti se tlačilo na prosazení čínštiny a sinizaci Mongolů, podobně jako jí podlehla většina Mandžůů (Belov 1998, s. 16). Měly se zakládat čínské školy, podporovány byly smíšené mongolsko-chanské sňatky. Změnil se také přístup k lamaismu, dřívější silná mandžuská podpora se změnila v jisté pohrdání a mnohé kláštery měly být přeměněny na vojenské základny. K šíření záměrů „nové politiky“ byl roku 1908 založen dvojjazyčný měsíčník Mongolská osvěta. Opoziční Mongolské noviny založené v následujícím roce byly dotovány Ruskem a naopak „novou politikou“ ostře kritizovaly (Srba a Schwarz 2015, s. 187-188). Kroky sinizované mandžuské vlády vyvolaly silný odpor u všech vrstev obyvatel včetně lamaistického duchovenstva na čele s 8. bogdgegenem.¹³

6 KRIZE MANDŽUSKÉ DYNASTIE A RUSKÉ NADĚJE

Ruský neúspěch v soupeření s Japonskem měl silné vnitropolitické dopady a dočasné oslabení centrální moci. Několik let poté se však Rusku naskytla nová příležitost na kompenzaci za ztrátu vlivu v Mandžusku. Dlouhodobá krize monarchistické vlády Čchingů a její konec na přelomu let 1911-12 vyvolaly rozsáhlé dezintegrační procesy v celé Číně. Nově vytvořená republikánská vláda neměla dost sil na potlačení odstředivých tendencí. Zejména Tibet považoval pád mandžuské monarchie za důvod k ukončení dosavadního vazalského statusu a obnovení nezávislosti. Byla to logická reakce, protože Tibetané vnímali politické podřízení Číně jako smlouvu s mandžuskou dynastií a pokračování suzerenity nové republikánské vlády nad Tibetem odmítli (Žagabpa 2000). Těžko dostupnému Tibetu se podařilo faktickou nezávislost skutečně uhájít až do vojenského zásahu pozdější komunistické čínské vlády. Podstatně složitější situace byla v Mongolsku, které po podřízení mandžuským Čchingům v 17. století nebylo jednotným politickým útvarům s vlastním panovníkem a vládou, jako tomu bylo v Tibetu.¹⁴ I samotné Rusko bylo velmi opatrné a vyčkávalo, jak se bude situace v Číně vyvíjet.

¹³ Titul bogdgegen se pojí s funkcí nejvyšší duchovní autority mongolských (a burjatských) lamaistů. Bogdgegen je považován za vtělení buddhy Čänräziga a tedy za *živého buddhu*. V hierarchii lamaistického duchovenstva stojí na třetí pozici za dalajlamou a pančenlamou. V době komunistické totality nebyl po smrti 8. bogdgegěna v roce 1924 nový intronizován – stalo se tak až v roce 1999.

¹⁴ Poslední mongolský chán Ligden zemřel roku 1634 a následně se západních oblastí zmocnili Džungarové a východních Mandžuové, kteří se o 10 let později zmocnili i Číny. Mongolsko tím ztratilo svoji státnost, a i když měli díky Mandžům od r. 1724 svého duchovního vůdce bogdgegěna, jeho postavení nikdy neodpovídalo postavení tibetského dalajlamy, který byl současně i světským vládcem Tibetu a symbolem tibetské státnosti. Mandžuové rozdělili Mongolsko na dvě části – tzv. Vnitřní Mongolsko otevřené imigraci Chanů, a Vnější Mongolsko tvořené třemi (později čtyřmi) autonomními ajmaky s dynastiemi chánů. Pohraniční

Již v létě 1911 někteří mongolští aristokrati kontaktovali cara s žádostí o pomoc při odtržení od Číny, reakce však byla diplomatická – Rusové přislíbili jen roli prostředníka mezi Mongoly a Čchingy, což radikálnější aristokraty neuspokojilo. V listopadu 1911 proto vytvořili po jednání s bogdgegénem Prozatímní vládu a ta 1. prosince vydala prohlášení o samostatnosti Mongolska. Tady nutno podotknout, že mongolští představitelé pod pojmem Mongolsko chápali celé historické Mongolsko, tedy včetně Vnitřního Mongolska a Urjanchaje.

Rusko však ani tehdy, ani později takto Mongolsko nevnímalo. Rusové ztotožňovali Mongolsko pouze s Vnějším Mongolskem (Srba a Schwarz 2015, s. 191), ale právě v krizovém období otevřeli otázku příslušnosti Urjanchaje k Mongolsku. Zdejší aristokraté se převážně odmítali podřídit mongolské vládě, a to i přesto, že 29. prosince byl slavnostně bogdgegén vyhlášen mongolským chánem – tedy světským vládcem. Jako duchovní hlavu mongolské buddhistické sekty Gelupta ho uznávali i Tuvané, podřízení ve světské oblasti však mnozí odmítali. Vliv na tom mělo bezesporu to, že Tuvané jazykově nepatří do mongolické větve altajské jazykové rodiny, ale do větve turkické, k níž patří také Ujgurové, Kazaši, Kyrgyzové a další středoasijské národy. Na druhé straně byli součástí mongolské říše od dob Čingischána, i když společnou správu svých území získali až od Mandžů v roce 1762¹⁵ (Dongak 2010, s. 194). Mongolové svoji nezávislost vnímali skutečně velmi intenzívně – zrušili např. užívání mandžuské panovnické éry a zavedli mongolskou éru „Mnohými vyvýšeného“¹⁶ (Kuzmin 2016, s. 147). Současně sesadili čínské ambany a vyzvali je, aby opustili Mongolsko. Rusové reagovali i nadále velmi opatrně a mongolskou proklamovanou nezávislost diplomaticky označili za autonomii, která by měla být potvrzena smlouvou mezi Ruskem a novou vládou Číny. Takovou smlouvou chtěli zabránit vměšování ze strany třetích zemí, zejména Japonska. Na druhou stranu je třeba doplnit, že Rusko a Japonsko si v té době tajnými smlouvami v letech 1907 a 1910 vymezily sféry zájmů – Mandžusko a Vnitřní Mongolsko spadaly do japonské sféry a Vnější Mongolsko do ruské (Plotnikov 2007). A právě snaha mnohých vnitromongolských aristokratů připojit se k „nezávislému“ Mongolsku vedly Rusko ke zvýšené opatrnosti.¹⁷

západní a severní oblasti Vnějšího Mongolska tvořily menší administrativní útvary – chošúny a sumy. Na řádnou správu dohlíželi mandžušští guvernéri – ambani.

¹⁵ V čele administrativy stál hodnostář s titulem amban-nojon

¹⁶ Název nové éry (mong. *Olnó örgögsen*) se stal současně honorifikačním titulem chána. Jedná se o překlad jména Mahá Sammata, legendárního prvního indického vládce, od něhož buddhistická historiografie té doby odvozovala genealogický původ Čingischána.

¹⁷ Opatrné však bylo i Japonsko. V prosinci 1911 sice vznikl plán na vytvoření mandžusko-mongolské autonomie, v únoru 1912 se však rozhodlo podporovat Čínskou republiku a plán stáhlo.

Čínská republika rozhodně neměla v úmyslu uvolnit ze svého svazku žádnou část, kterou měli pod kontrolou Čchingové. Ústava přijatá 16. března 1912 prohlásila Mongolsko (včetně Urjanchaje) i Tibet za integrální součást Číny a tento stav vlastně stále formálně hájí i ústava Čínské republiky na Tchajwanu.¹⁸ Nicméně o sto let později, 21. května 2012, vydala Rada pro pevninské záležitosti zprávu, v níž se píše, že (Vnější) Mongolsko není součástí Čínské republiky.¹⁹

Mongolové samozřejmě neměli tušení, že existují tajné dohody o vymezení sfér vlivu mezi Ruskem a Japonskem a nadále usilovali o nezávislost zahrnující i Vnitřní Mongolsko. Nojoni nejvýchodnějších chošúnů spolu s mandžuskými aristokraty uvažovali v případě pádu císařství vytvořit nezávislý stát Mongolsko-Mandžusko pod společným protektorátem Japonska a Ruska (Kuzmin 2016, s. 186-187). Nabízeli slábnoucímu císařskému dvoru, aby se přesunuli za Velkou čínskou zeď a konsolidovali historické mandžuské území po oddělení od Číny (Boyd 2008, s. 114-115). I když aristokracie Vnitřního Mongolska byla z části již sinizována, po vyhlášení nezávislosti Mongolska se až 35 vnitromongolských chošúnů (z celkem 49) přihlásilo k mongolské nezávislosti (Žugder 1974, s. 277-278), ale při zachování autonomie. V dubnu 1912 se objevil i požadavek na vytvoření autonomního Východního Mongolska, které bylo o rok později, 20. srpna 1913, skutečně vyhlášeno jako nezávislý stát při povstání provázeném obsazováním některých měst. Čínská armáda rebelii během měsíce potlačila a její vůdcové uprchli do Vnějšího Mongolska (Srba a Schwarz 2015, s. 197). Čínští republikáni byli ochotni Mongolům i Tibetánům přiznat autonomní práva a 1. srpna 1912 založili Výbor pro záležitosti Mongolska a Tibetu, který 17. srpna připravil „Pravidla vystupování vůči Mongolům“, která uznávala většinu z mongolských požadavků na kulturní autonomii včetně jisté míry územní autonomie. Současně jim tato pravidla přiznávala nároky na vládu nad Urjanchajem. Právě to bylo negativně vnímáno Ruskem (Rossija i Tibet 2005, s. 184-186). Urjanchaj tehdy měl ještě přímý územní kontakt přes západomongolské Kobdo s čínským Xinjiangem, Mongolové však 20. srpna 1912 obsadili Kobdo a tím odřízli Urjanchaj od Číny (Vasiljenko 2013, s. 66). Tato situace následně umožnila Rusku vyhlásit nad ním svůj protektorát.

Přestože Mongolsko vykazovalo atributy státnosti, mezi něž vedle spravovaného území a jeho obyvatel patřila vláda a chán, resp. bogdgegén, a od února 1914 i nevolený dvoukomorový parlament (*ulsyn chural*), mezinárodního uznání se

¹⁸ Případ Tuvy je specifický v tom, že země je součástí Ruska, případ Mongolska zase v tom, že se stalo uznávaným subjektem mezinárodního práva. Tchajwansko-mongolské vztahy jsou nicméně přátelské a na diplomatické úrovni byly vytvořeny ekonomické a obchodní reprezentační kanceláře v Ulánbátaru (2002) a následně i v Taipei (2003). Podobně jsou řešeny i tchajwansko-ruské vztahy.

¹⁹ Blíže viz <http://www.mac.gov.tw/public/Attachment/252122204856.pdf>

Mongolsko nedočkalo²⁰. Nicméně stále doufalo v pomoc Ruska, s nímž vyjednávalo o obsahu smlouvy, která by řešila vzájemné vztahy. Smlouva se připravovala několik měsíců, přičemž jedním z problémů bylo rozlišování Vnějšího a Vnitřního Mongolska. Mongolská strana v ní nakonec prosadila obecné pojmenování Mongolsko, aby si každá strana mohla jeho teritorium vysvětlovat po svém. Smlouva byla podepsána 3. listopadu 1912, přičemž i formulaci v ní ohledně statusu Mongolska si každá ze stran vysvětlovala jinak. Mongolové ji interpretovali jako uznání nezávislosti, Rusové jen jako přiznání autonomie v rámci Číny. Tuto skutečnost potvrdilo i rusko-čínské prohlášení podepsané 5. listopadu 1913. Stejně Rusko vysvětlilo rusko-mongolskou smlouvu Japoncům, znepokojeným použitím teritoriálně nespecifikovaného jména Mongolsko (Kuzmin 2016, s. 159-161).

Různé interpretace mongolského statusu ukončila Kjachtská konference za účasti zástupců Číny, Mongolska a Ruska. Zde podepsaná smlouva z 25. května 1915 potvrdila suverenitu Číny nad Mongolskem při zachování jeho široké autonomie, ale také ruské ekonomické zájmy v Mongolsku. Mongolové nebyli spokojeni, protože doufali, že když už nezískali skutečnou nezávislost, že dojde aspoň ke spojení Vnějšího a Vnitřního Mongolska. Navíc přišli o Urjanchaj, nad kterým Rusko vyhlásilo již o rok dříve protektorát (29. června 2014). To se nelíbilo ani Číňanům, ale tuto otázku nechali otevřenou. Byli však spokojeni s obnovením suverenity nad Mongolskem, přičemž na západě se jim podařilo od Mongolska oddělit část Altajského Urjanchaje a připojit ho k Xinjiangu. Rusové byli rovněž spokojeni, protože v té době byli zaneprázdněni válkou v Evropě. Vedle ekonomických výhod se jim podařilo v listopadu 1915 domluvit s Číňany na dohodě, která přiznala nejseverovýchodnějšímu vnitromongolskému chošúnu Chölönbujr (Hulunbuir) status autonomní speciální oblasti²¹. Rusko si nepřálo, aby tato oblast, v níž žili Bargové, jazykově blízcí Burjatům²², připadla Mongolsku. Hlavním důvodem však bylo, že do této oblasti vstupovala z Ruska Transmandžuská železnice – pokračování Transibiřské magistrály (trasa po ruském území ještě nebyla v té době dostavěna).

První světová válka přivedla Rusko v dalších letech ke kolapsu, kterého vyžili Číňané k tlaku na Mongoly. Do země vstoupili čínští vojáci pod vedením generála Xu Shuzhenga a mongolští představitelé pochopili, že bez vnější pomoci nemají šanci udržet ani autonomii a pod tlakem sami požádali o zrušení autonomie. Oficiálně se tak

²⁰ Jedinou „mezinárodní dohodou“ byla smlouva s Tibetem z 2. února 1913, v níž se oba státy navzájem uznaly jako vzájemně nezávislé; pro Mongoly měla obrovský význam v tom, že v této smlouvě byl bogdgegén postaven na stejnou úroveň jako dalajlama.

²¹ Ten byl zrušen roku 1920.

²² Burjati byli z převážné části již od 18. století poddanými ruského cara, společná víra a příbuznost jazyka je však kulturně silně sblížovala s Mongoly (resp. řadou mongolských kmenů). Z tohoto důvodu se Rusové snažili Burjaty (ale i Bargy) označovat jako specifický národ, aby tak otupili myšlenky na sjednocení všech mongolských etnik (panmongolismus).

stalo 22. listopadu 1919 a bogdgegén-chán musel přísahat na věrnost vůči Čínské republice a vzdát se světské vlády. Byla rozpuštěna i vláda a parlament a země byla podřízena centrální vládě v Pekingu. Přestože Rusko bylo v té době ve víru občanské války, vnímali bolševici podřízení Mongolska Číně jako rozšíření japonského vlivu, protože generál Xu patřil k tzv. projaponskému křídlu čínských politiků (Beloff 1963, s. 241). Proto se při nejbližší příležitosti velmi intenzivně zapojili do dalšího vývoje ve Vnějších Mongolsku. Složitější situace vznikla v Urjanchaji, kde se po svržení monarchie v březnu 1917 zformovala dočasná krajská rada, k níž se však přidali jen někteří nojoni, zatímco jiní začali tajně vyjednávat s Mongoly a budoucí zakladatel „tuvské státnosti“ Monguš Bujan-Badyrgy dokonce tajně vyjednával s Číňany (Mollerov 2014, s. 54). Velmi řídké osídlené území bylo po bolševickém převratu infiltrováno i sovětskými agenty, kteří v březnu 1918 zformovali Urjanchajský krajský sovět. Na vzniklou situaci reagovali někteří nojoni žádostí o pomoc mongolskému bogdgegénovi-chánovi. Ten už však byl v té době tísněn Číňany, jejichž vojáci vstoupili nejen do Mongolska, ale na podzim 1918 i do Urjanchaje. V lednu 1919 Číňané ustavili funkci speciálního komisaře pro urjanchajské záležitosti a v průběhu roku získali kontrolu nad většinou území (Lamin 2007, s. 91). Zdálo se, že Čínská republika dokázala vyřešit odstředivé tendence na severu, mimo její kontrolu zůstal jen Tibet.

Ani Mongolsko, ani Urjanchaj nebyly v krátkém období let 1912-21 nezávislými státy. Rozdíl mezi nimi ale byly velké. Urjanchaj o skutečnou nezávislost ani neusiloval, protože zdejší nojoni si uvědomovali, že ve středoasijském prostoru je nezávislost velmi specifický stav. Mongolsko na tom bylo výrazně jinak – v paměti zůstávalo slavné období mongolské dominance v prostoru daleko širším, než jaký Mongolové obývali. Podřízené postavení vůči Mandžům vnímali dlouho pozitivně, protože dynastie Čching jim ponechala velmi širokou kulturní i ekonomickou autonomii. Sinizace dynastie a odklon od vstřícné politiky koncem 19. století Mongoly radikalizovaly a nepřekvapuje, že se pokusili oslabení a následně pádu Čchingů využít k vytvoření vlastní státnosti. Mongolsko skutečně v prvních letech po deklaraci nezávislosti (do Kjachtské smlouvy 1915) de facto státem bylo – vybudovalo všechny základní atributy státnosti. Orientace na Rusko vycházela ze zkušeností, že nezávislost a suverenita má v řídké zalidněných otevřených stepních prostorách specifický význam. Vždy tady rozhodovala aktuální vojenská síla, schopnost uzavírat aliance se sousedy a využívat rozpory mezi nimi. Mongolové i Tuvané si dobře uvědomovali relativní velikost a sílu Číny a logicky hledali spojence v silném Rusku. Spojenectví je v tomto prostoru spojeno s případnou ochranou, což už samo o sobě redukuje význam nezávislosti. Tuvané si to uvědomovali v plné míře a proto se spokojili s ustavením ruského protektorátu, Mongolové usilovali v zásadě o totéž, v jejich případě však narazili na opatrný postoj Ruska, který byl odrazem porážky v rusko-japonské válce. Rusko muselo reflektovat japonské zájmy smluvně potvrzené zmíněnými tajnými smlouvami (Tang 1959). Vyčkávalo také, jakým způsobem se bude vyvíjet situace v

republikánské Číně. Politické změny v samotném Rusku pak zcela změnilo rozložení sil v regionu a Čína toho využila k znovuzískání Mongolska a Urjanchaje.

7 BUDOVÁNÍ MONGOLSKÉ A TUVSKÉ STÁTNOSTI

Občanská válka ve většině regionů Ruska skončila v letech 1920-21, stabilizace sovětského režimu v asijské části Ruska však vyžadovala delší čas. Protisovětský odpor ve středoasijských protektorátech Buchara a Chíva (Chorezm)²³ vedl k sesazení zdejších monarchů a ustavení sovětských lidových republik, jejichž cílem byla pacifikace muslimských rebelů. Nejbližší asijské oblasti byly ještě stále atakovány japonskými vojsky, na což reagovalo 6. dubna 1920 sovětské Rusko vytvořením Dálněvýchodní republiky, která měla za úkol vytlačit nepřátelská vojska, stabilizovat zemi a připravit ji na opětovné spojení s Ruskem. Podstatně složitější byl vývoj v Mongolsku a Urjanchaji, který právě v této době mění své jméno podle převažujícího etnika na Tandy-Tyva – v ruské verzi Tannu-Tuva.

Lidé v Mongolsku i Tuvě reagovali na události té doby různě. Nedobré zkušenosti s čínskými úředníky i vojáky rozhodně nevyvolávaly kladné postoje vůči Číně, vztah k Rusům se rovněž pohyboval na široké škále podpory či odmítání. Pro mnoho lidí byla nová komunistická ideologie přinášena prostými lidmi s rétorikou práva národů na sebeurčení lákavá i svými ekonomickými a sociálními sliby. Navíc v té době nijak nezasahovali do místních tradic a náboženských zvyklostí. Kozácká vojska bojující proti bolševikům se naopak často tvrdým přístupem vůči domácímu obyvatelstvu (konfiskace potravin) zdiskreditovala, i když dokázala pod vedením barona Ungerna-Sternberga od února 1921 obsadit významné strategické body v Mongolsku. Odsud pronikli v dubnu i do Tuvy, kde ataman Kazancev zformoval Urjanchajské jenisejské kozácké vojsko. V obou případech kozáci dokázali vyhnat část čínských vojáků a v Mongolsku obnovit autonomní vládu, podlehl ale po několika měsících rudým oddílům, v nichž působili vedle Rusů i Burjati a Mongolové. Totéž se podařilo v Tuvě sibiřským partyzánům, k nimž se přidali i někteří místní Tuvané (Lamin 2007, s. 99-101).

Ještě v době, kdy operoval v Mongolsku Ungern, se v ruské Kjachtě konal na začátku března 1921 zakládající sjezd Mongolské lidové strany. Následně byla ustavena exilová vláda obnoveného Mongolského státu, která po vyhnání „bílých“ vstoupila v červenci do hlavního města. Za součást Mongolska byl považován i Urjanchaj, to však většina Tuvanů odmítla akceptovat. V polovině srpna se proto sešlo asi 300 zástupců ze všech tuvských chošúnů v Sug-Bažy na zakládajícím Všetuvském churalu. Přítomni byli i delegáti RSFSR a zástupci Dálněvýchodního sekretariátu Kominterny v Mongolsku (Bajyr-ool 2011, s. 39-40). První den byla přijata rezoluce o vytvoření tuvského státu a následující den, 14. srpna 1921, byla vyhlášena nezávislost

²³ V roce 1920 se nová sovětizovaná vláda vrátila k historickému jménu Chorezm

Republiky Tannu-Tuva a přijata první ústava, v níž se mimo jiné psalo, že republika je pod ochranou sovětského Ruska. Tento text sice už druhá ústava přijatá roku 1924 neobsahovala, SSSR však do vnitřních záležitostí i nadále zasahoval (Lamin 2007, s. 130-131).

Mongolové na tuvskou nezávislost reagovali podrážděně a 14. září 1921 jejich vláda vydala nové prohlášení nezávislosti, v němž vyzvala Rusko i Čínu k přátelské koexistenci. Sověty ale popudily některé články deklarace, především jednostranné zneplatnění předchozích smluv a odmítnutí suzerenity vůči Čínské republice. To nebylo v souladu s ruskou politikou vůči Číně. Sověti proto reagovali chladně a přímo k deklaraci se nijak nevyjádřili. Lidový komisař pro zahraniční věci Čičerin pouze ocenil důvěru Mongolska v Rusko a vyjádřil sympatie k „sebeurčení mongolského lidu“ (Srba a Schwarz 2015, s. 230). Mongolové proto rychle vyslali do Moskvy delegaci, aby projednala ruskou podporu proti Číně, připojení Tuvy a další záležitosti. Sověti takové podmínky odmítli a v podepsané smlouvě získali Mongolové jen příslib finanční půjčky a podporu vzájemného obchodu. Nicméně v prvním článku smlouvy podepsané 5. listopadu 1921 Rusko uznalo legitimitu mongolské vlády a totéž Mongolsko vůči Rusku. Rovněž se v ní psalo o výměně velvyslanců a ustavení komise pro stanovení vzájemné hranice. Mongolové celkem logicky považovali smlouvu za mezinárodní akt a uznání plné nezávislosti (Dacyšen 2016, s. 68).²⁴ Čína však považovala smlouvu za nelegální, protože Mongolsko nadále považovala za svoji integrální součást. Sověti si byli vědomi problematičnosti smlouvy a její podepsání tajili. Číňané se však prostřednictvím zahraničního tisku o smlouvě dověděli a Rusové s nimi raději podepsali smlouvu, v níž se zavázali respektovat čínské nároky na Mongolsko. Tuto smlouvu zase zatajili před Mongoly. I ti se však o ní brzy dověděli, jejich protesty však byly marné (Srba a Schwarz 2015, s. 231).

Problém Tuvy byl poněkud odlišný. Rusové odmítli nejen mongolské, ale i čínské nároky, avšak Čičerin současně sliboval Tuvanům, že Rusko si nečiní na jejich zemi nároky. Komplikovanější bylo to, že představitelé některých pohraničních oblastí se chtěli připojit k Mongolsku, což se také nakonec stalo, i když až po letech vyjednávání. K prvnímu odstoupení území došlo roku 1929, k výraznější redukci tuvského území potom došlo roku 1935 (Lamažaa 2011, s. 62).²⁵ Mongolsko-tuvské vztahy zůstaly tedy i ve 20. letech napjaté. Když tannu-tuvská vláda písemně oznámila 7. března 1922 Mongolsku, že Tuvané svobodně vytvořili pod patronátem RSFSR nezávislý stát pod novým jménem Tannu-Tuva, přišla z Mongolska 15. listopadu protestní nóta s oznámením, že na zasedání mongolské vlády bylo potvrzeno že Tannu-Urjanchaj je součástí Mongolska, a že do země pošle svého představitele, „aby

²⁴ Bolševická vláda ovšem v té době postrádala mezinárodní legitimitu.

²⁵ Kvůli tomu se musel r. 1935 změnit i státní znak, v němž byla od r. 1930 umístěna mapa Tuvy. K poslední úpravě hranic došlo r. 1958 vzájemnou výměnou malých pohraničních území

posoudil o jakých právech a svobodě se jedná a v jakém rozsahu jsou potřebné národu Tannu-Urjanchaje“ (Chertek 2016, s. 67-68). V nótě z 30. března 2023 tuvská vláda odmítla mongolské nároky s tím, že „tannu-tuvský národ existuje vně hranic chalcha-mongolského území a je svébytným národem s vlastním jazykem“ (Mollerov 2005, s. 76). To byla sice pravda, nicméně tuvština v té době neměla oficiální psanou podobu a jazykem úředních dokumentů, včetně ústavy, se stala mongolština zapisovaná tradičním písmem (Bičeldej 2010). V říjnu 1925 bylo rozhodnuto, že tento stav bude pokračovat až do vytvoření spisovné tuvštiny, proto i první noviny vycházely v mongolštině, ve školách se učila mongolština a časem i ruština. Rozsáhlá diskuse se vedla nad tím, jaké písmo pro tuvštinu zvolit. Přetrvávající, byť skryté mongolské nároky vedly k odmítnutí tradičního mongolského písma, a protože v té době přecházely turkické národy v SSSR na latinku, byla nakonec 30. června 1930 oficiálně zavedena latinská abeceda (Otrošenko 2015, s. 22). Následně byla do všech škol zavedena výuka v tuvštině a během následující dekády se výrazně zvýšila základní gramotnost – zatímco ve 20. letech umělo číst a psát (ale jen mongolsky nebo rusky) 1,5 % populace, v roce 1940 to bylo již neuvěřitelných 85 % (Bičeldej 2010, s. 225). V průběhu tohoto procesu však zároveň zesílil sovětský vliv, provázený i přistěhovalectvím Rusů. Ti v Tuvě získali už v lednu 1922 širokou kulturní autonomii ve formě Ruské samosprávné pracovní kolonie. Tato instituce sice nedisponovala územní autonomií, ale její členové se řídili sovětským zákonodárstvím. Tato praxe pokračovala i po přijetí nové ústavy v roce 1930. Následně, 24. května 1932, podepsaly SSSR a TLR prohlášení o reorganizaci RSPK ve výbory sovětských občanů (Dacyšen 2016, s. 31). Je zřejmé, že v té době už fungovala kopie sovětského systému i v TLR (Lamin 2007, s. 158-160).

Mongolsko-tuvské vztahy v prvních letech „nezávislosti“ byly tedy zatíženy vzájemnými spory, které v dubnu 1924 dokonce vyústily v Chemčiku v ozbrojenou rebelii provázenou výzvami za připojení k Mongolsku (Chertek 2016, s. 68). Tuvská vláda požádala o pomoc Moskvu, současně ale poslalo svoje vyjednavče do Chem-Beldiru (od 1926 Kyzyl) i Mongolsko. V červenci a srpnu se vedla trojstranná jednání, při nichž byly odmítnuty mongolské nároky na Tuvu. Mongolové se však stále nevzdávali. Po smrti bogdegegěna byla na 1. zasedání Velkého churalu 26. listopadu 1924 vyhlášena Mongolská lidová republika a současně zdůrazněno „spojení všech mongolských kmenů včetně tannu-urjanchajského“ (Chertek 2016, s. 69). Sověti se proto rozhodli přitvrdit a donutili mongolské komunisty změnit stanovisko. Přesně o rok později tak 2. zasedání Velkého churalu přijalo deklaraci adresovanou vládě a lidu TTLR uznávající jeho suverenitu (Chertek 2016, s. 70). Následně proběhly v červenci a srpnu 1926 v Ulánbátaru rozhovory o vyřešení sporných otázek završených 16. srpna

smlouvou o vzájemném uznání. V Mongolsku byla ratifikována 25. září a v Tuvě²⁶ 28. listopadu. Sovětizace obou zemí přinesla první výsledky a dva nikým neuznané státy se navzájem uznaly za nezávislé.²⁷

8 SOVĚTSKÉ PRONIKÁNÍ DO ČÍNY

Bolševici měli velký zájem o prosazení svého vlivu také v Xinjiangu, který vzhledem ke geografické poloze považovali za důležité zájmové území. Využívali slabosti čínské vlády, jejíž kontrola nad řadou regionů byla jen formální a zdejší guvernéri, tzv. militaristé, hledali podporu pro posílení svého postavení u sousedních zemí. Logicky to pro Mandžusko byli Japonci a pro Xinjiang Rusové, bez ohledu na politickou orientaci (Tang 1959). Xinjiang od r. 1912 ovládal Yang Zengxin, monarchista, který se těžce smiřoval s novým režim, ale díky odlehlosti regionu si udržel moc od roku 1912 až do zavraždění v roce 1928. Protože komunistické jednotky dokázaly vyhnat bělogvardějské vojáky i z Xinjiangu, mohl Yang podepsat s RSFSR už 27. května 1920 dvoustrannou smlouvu o vzájemném obchodě. Ta byla výhodná pro obě strany a SSSR se stal nejvýznamnějším partnerem i investorem (Šmatov 2016, s. 28-29). Ani po vraždě Yanga se nic nezměnilo, Sověti dokonce pomáhali potlačit muslimské rebely na jihozápadě Xinjiangu, kteří v letech 1933-34 vyhlásili Islámskou republiku Východní Turkestán. Ekonomické vztahy dále zesílily, možná i jako odraz toho, že z Mandžuska v té době již Japonci vytvořili loutkový stát Mandžusko a následně v roce 1936 z vnitromongolských oblastí vytvořili autonomní Mongolský stát a obsadili i další části východní Číny.

Šmatov ve své práci píše, že v roce 1941 guvernér Sheng Shicai dokonce žádal dopisem Stalina o připojení Xinjiangu k SSSR. Stalin to odmítl a následně Sheng začal rušit sovětské kontrakty a vypovídat experty. Současně do Xinjiangu přišly desetitisíce čínských vojáků (Šmatov 2016, s. 31). SSSR však dokázal na novou situaci reagovat. V roce 1943 sovětská rozvědka iniciovala založení organizace usilující o osvobození Východního Turkestánu a 12. listopadu 1944 povstalci vyhlásili vznik Východoturkestánské republiky. Jejím prezidentem se stal Uzbek Elihan Tore. Rebelům se se sovětskou podporou podařilo získat pod kontrolu tři severní oblasti – Ili, Altaj a Tarbagataj. V dubnu 1945 v čele Národní armády Východního Turkestánu stanul agent NKVD generál-major Ivan Polinov (Šmatov 2016, s. 60-61). Další vývoj ovlivnila čínsko-sovětská smlouva ze srpna 1945 o přátelství a spolupráci, v jehož tajném dodatku se SSSR zavázal, že se nebude vměšovat do dalšího vývoje v Xinjiangu. To ovšem netušili povstalci, jejichž prezidenta v červenci 1946 sověťští

²⁶ Krátce předtím, 24. listopadu 1926 bylo dle nové ústavy z názvu státu odstraněno slovo Tannu

²⁷ Faktem je, že SSSR v té době disponoval také jen omezenou mezinárodní suverenitou – v roce 1926 ho uznávalo jen 24 států a další potom následovaly až v roce 1933

agenti tajně unesli do SSSR.²⁸ Situace se sice ještě zkomplikovala občanskou válkou mezi komunisty a nacionalisty v celé Číně i snahou xinjiangských muslimů udržet vlastní nezávislost. S vítězstvím Maových komunistů v říjnu 1949 byl i celý Východní Turkestán začleněn do Čínské lidové republiky.

Xinjiang alias Východní Turkestán nelze ani v období 1944-49 považovat za funkční stát, protože jeho vláda dokázala získat kontrolu jen nad malou částí nárokovaného území. Jiná byla situace Mongolska a Tuvy. Ty se v roce 1921 skutečně staly státními útvary, které měly kontrolu nad svými teritorii, mezinárodní uznání však nezískaly. Jedinou výjimkou bylo formální uznání ze strany SSSR a vzájemné uznání, k němuž Sověti obě země donutili v r. 1926. Přitom SSSR i nadále ohledně Mongolska manévroval ve vztahu k Číně. Nejlidnatější země světa přitahovala zájem sovětských komunistů, protože zde z jejich podnětu vznikla komunistická strana, jejíž aktivity směřovaly k ustavení komunistické vlády v celé Číně. Sověti udržovali přátelské vztahy i se Sunjatsenem (Sun Yixian, Sun Yat-sen, Sun I-sien), zakladatelem Nacionální strany (Kuomintang) a prvním prezidentem Čínské republiky. Ruská sovětská vláda zúročila svoji neschopnost na počátku vlády tím, že se „velkomyslně“ vzdala privilegií plynoucích z nerovnoprávných carsko-císařských smluv²⁹. Po konsolidaci moci však začala tvrdě vyjednávat nejen s pekingskou vládou, ale také se silnými regionálními administrátory (zmíněnými militaristy) v Xinjangu a Mandžusku. Prostřednictvím Kominterny pak infiltrovala do Číny svoje agenty, kteří intenzivně pracovali na převzetí moci místními komunisty. Nespokojenost Sunjatsena se stavem Číny ho přivedla ke spojení s Kominternou a v lednu 1922 zahájil reorganizaci Kuomintangu dle sovětského vzoru. Právě v tom lze vidět ruské snahy jednoznačně neodmítat čínské nároky na Mongolsko. Sověští komunisté intenzivně pomáhali budovat místní buňky Kuomintangu a Sunjatsenův zástupce Čankajšek (Jiang Jieshi, Chiang Kai-shek, Ťiang Ťie-š') se 3 měsíce školil v Moskvě, aby se po návratu mohl postavit do čela Vojenské akademie. Přimo v Číně potom pracoval sovětský poradce Michail Borodin, odborník na propagandu a podporu mas, který dokázal využít toho, že společnou ideou nacionalistů a komunistů byl antiimperialismus, namířený především proti koloniálním evropským mocnostem a USA (Pancov 2001). Čankajšek však během svého pobytu v SSSR dobře poznal cíle a metody komunistů a příliš jim nedůvěřoval. Svoje postoje vůči západním zemím modifikoval i pod vlivem své manželky, která obdivovala jejich úspěchy, a postupně se vymanil ze sevření sovětských poradců (Reiman a kol. 2013, s. 302). V dubnu 1927 provedla čínská policie prohlídku na sovětském velvyslanectví a objevila velké množství kompromitujících materiálů, prokazujících účast SSSR na přípravě

²⁸ Ture skončil po zbytek života v domácím vězení v Taškentu, kde zemřel v r. 1976 ve věku 90 let.

²⁹ Ne však území v Poamurí získaných v letech 1858-1860.

komunistického převratu. Dne 12. dubna zasadil Čankajšek nečekaný úder Čínské komunistické straně úspěšným protikomunistickým převratem v Šanghaji (Zubov 2014, s. 715), což znamenalo úplnou devastaci sovětské angažovanosti v Číně.

Komunisté vedení Mao Zhedongem se však nevzdali a pokračovali v přípravách na převzetí moci. První sověť vytvořili už v listopadu 1927 v Hailufengu na jihu země a následně získali pod kontrolu i další oblasti. Základnu si nakonec vytvořili na východě v Ruijinu v provincii Jiangxi blízko hranice Fujianu. Zde v listopadu 1931 dokonce vyhlásili vytvoření Čínské sovětské republiky, která zahrnovala řadu sovětských enkláv v mnoha provinciích. Pod tlakem Čankajškovy armády se v listopadu 1934 vydali komunisté na tzv. Dlouhý pochod směrem do periferních oblastí s cílem nalézt novou základnu (Fairbank 1998, s. 344-347). To se jim skutečně podařilo, japonská agrese však nicméně nepřátelství mezi nacionalisty a komunisty opět utlumila a společně se Japoncům postavili.

Japonci již v září 1931 zahájili okupaci mandžuských provincií, na jejichž území 9. března 1932 vytvořili Mandžuský stát (Mandžukuo). V dalším roce jeho území rozšířili a 1. března 1934 dosadili do čela státu posledního mandžuského císaře Pu Yi (Pchu I). Mandžuské císařství bylo prvním z tzv. loutkových států, které vytvářely mocnosti zodpovědné za rozpoutání Druhé světové války. V Asii tak vznikl další de facto stát, který na rozdíl od Mongolska a Tuvy získal sice mezinárodní uznání několika států³⁰, ale podřízenost Japonsku byla naprosto dominantní. Totéž ovšem lze říci i o Tuvě a Mongolsku ve vztahu k SSSR. I když v Mongolsku se sovětský vliv ve formě likvidace nepohodlných politiků objevil už v roce 1922 (poprava premiéra Bodó) a pokračoval i v dalších letech likvidací několika desítek čelních představitelů státu a nepohodlných politiků. Masové represe se objevují až s upevněním Stalinovy moci a kulminovaly v letech 1936-39. V Mongolsku jsou spojeny především se jmény premiéra Chorlogína Čojbalsana a předsedy Mongolské lidové revoluční strany Jumdzágína Cedenbala a byly mimořádně rozsáhlé. Odhadem zasáhly více než 100 tisíc lidí (tedy 13-15 % populace), z čehož více než třetina byla popravena³¹. Represe v Tuvě byly nesrovnatelně menší (smrt zasáhla asi 1,5 % populace) a byly spojeny se jménem Salčak Toka – politikem, který dovedl Tuvu do lůna SSSR a nejvyšším představitelem sovětské Tuvy zůstal až do své smrti roku 1973.

³⁰ Mandžusko uznaly v r. 1934 jen tři střeadoamerické státy (Salvador, Dominikánsko, Kostarika), poté se r. 1937 přidaly Itálie a Španělsko, r. 1938 Německo a 1939 Maďarsko. Po vypuknutí Druhé světové války se přidalo ještě 10 vlád podřízených Německu nebo Japonsku. SSSR uznal Mandžusko v květnu 1941.

³¹ Přesná čísla perzekuovaných dodnes nebyla zveřejněna, různé odhady udávají např. Srba a Schwarz v Dějinách Mongolska (2015) na s. 262-263

9 ROZDÍLNÝ KONEC DE FACTO STÁTŮ

Připojení Tuvy k Sovětskému svazu je často hodnoceno jako násilný akt, jímž Stalin zakončil proces sovětizace malé země. Těžko hodnotit, do jaké míry Stalin ovlivnil rozhodnutí tuvských politiků, zejména Salčaka Toky, s nímž ho pojilo dlouholeté přátelství. Jisté je, že Toka byl od mládí nadšeným rusofilem, který preferoval ruštinu před tuvštinou.³² Byl také od roku 1932 generálním tajemníkem³³ Tuvské lidové revoluční strany a v této funkci už v dubnu 1941 poprvé požádal jím řízený ústřední výbor sovětské vedení o přijetí Tuvy do SSSR. Žádost nebyla vyřízena okamžitě a přeapadení SSSR německou armádou záležitost odsunula na neurčito (Lamin 2007, s. 389). Silnou vazbu na SSSR deklarovala i poslední Ústava TLR z roku 1941. Podle ní získali občané SSSR usazení v Tuvě aktivní i pasivní volební právo (Charunova 2009, s. 148). Tuva během války dle svých možností posílala potraviny a jiné zboží do SSSR, řada lidí také dobrovolně bojovala v řadách Rudé armády. Po jejím přechodu do ofenzívy Toka v červenci 1944 navštívil ministra zahraničí Molotova, s nímž diskutoval otázku připojení. Podle Lamina se Molotov vyptával na vztahy Tuvy k Mongolsku i k Číně, jak se k připojení staví obyvatelstvo a jiné věci, přičemž Toka ho ubezpečil, že připojení má masovou podporu, kromě feudálních živlů. A Molotov samozřejmě s připojením souhlasil (Lamin 2007, s. 392-393). Toka po návratu domů zorganizoval nejdříve stranické schválení a následně 17. srpna 1944 i jednomyslné schválení v Malém Churalu. O tom, že se jednalo o klasickou stranickou direktivu, svědčí i to, že žádost o připojení byla odeslána tajemníkovi ÚV Vsesvazové komunistické straně (bolševiků) Malenkovovi, který svolal na 14. září zasedání Prezídia Nejvyššího sovětu SSSR, kde mohla tuvská delegace svoji žádost a důvody přednést. Ale teprve další zasedání Prezídia 14. října schválilo připojení Tuvy – ale ne jako svazovou, ani autonomní republiku, ale jen jako autonomní oblast. Tento nižší status odpovídal malému počtu obyvatel v té době (95,4 tisíc). Z uvedeného stručného přehledu právních kroků je zřejmé, že SSSR věnoval i za války velký důraz na formální proceduru, byť existují i tak námitky, že nebyla zcela v souladu ani s tehdejšími zákony v Tuvě i SSSR. Námitky se týkají skutečnosti, že Deklaraci o zrušení vlastní státnosti a připojení k SSSR schválil jen Malý chural a ne Velký Chural. A na sovětské straně rozhodlo jen Prezídium ÚV Nejvyššího sovětu a ne samotný Nejvyšší sovět (Charunova 2009, s. 148). Výsledek by při stranické disciplíně byl samozřejmě stejný. Problém schválení Malým či Velkým churalem zůstává dodnes nevyřešen, protože ani jedna z tuvských ústav nepredikovala zrušení státnosti a připojení k jinému státu. Skutečnost, že připojení Tuvy neschválil Nejvyšší sovět je

³² O jeho rusofilii svědčí např. to, že všem svým dětem dal ruská jména (Valentin, Anna, Viktor a Vladimír)

³³ Po začlenění do SSSR se stal 1. tajemníkem oblastního výboru KSSS v Tuvě a to až do své smrti.

vysvětlován skutečností, že v době války se tento orgán nesešel ani jednou, ale delegoval své pravomoci na Prezídium (Lamin 2007, s. 391).

Skutečnost, že Tuva se vlastní státnosti vzdala, lze vysvětlit nejen rusofilstvím Toky, který ovládl monopolní stranu a tím i stát, ale i tím, že Tuvané si uvědomovali silné ekonomické napojení na Rusko³⁴ a také se obávali, že sovětská moc by mohla v budoucnosti přenechat Tuvu sovětizovanému Mongolsku (ostatně i podpora Sovětů ve zmíněných hraničních sporech byla na straně Mongolska). Je velmi pravděpodobné, že Stalin chtěl vyřešit Tuvu, na kterou si jen formálně dělala Čína nárok, ještě před skončením války a spolu s Tokou využili toho, že spojenci se o Tuvu nijak nezajímali. Mongolsko byl jiný případ. Přestože mongolské vedení i opozice byly represemi zdecimovány a Cedenbal s Čojbalsanem měli zemi pevně v rukou, avšak jejich snaha udržet získanou státnost, neslábnuocí nároky na Mongolsko ze strany Číny a obavy z reakce spojenců neumožnily opakovat tuvský scénář. Přesto Sovětský svaz udělal pro udržení vlivu v Mongolsku strategický tah, když i tato země vyhlásila 12. srpna 1945 válku Japonsku (dva dny po SSSR). Mongolské oddíly tehdy pomohly Sovětům obsadit Mandžusko včetně Kwantungské oblasti, která byla integrální součástí Japonska.³⁵ Právě jejich podíl přispěl následně k ochotě Čankajška uznat nezávislost Mongolska. Tento ústupek byl vykoupen tím, že Sověti nepokračovali dál na jih, aby osvobodili Peking. V sovětsko-čínské smlouvě ze srpna 1945 čínská strana uznávala, že Vnější Mongolsko nespadá po čínskou svrchovanost, naopak Mandžusko ano. SSSR se navíc zavázal, že nebude dále zasahovat v oblasti Xinjiang (Opolev 1998, kap. 52). Čína podmínila uznání nezávislosti vykonáním referenda, které se konalo už 20. října 1945. V něm neponechala mongolská vládnoucí garnitura žádný prostor jinému názoru než potvrzení nezávislosti. Referenda se zúčastnilo 98,5 % všech oprávněných voličů a za nezávislost se vyslovilo 100 % (Nohlen, Grotz a Hartmann 2001, s. 490). Pozdější zkušenosti z dalších totalitních režimů ukázaly, že to není nic neobvyklého, byť stoprocentní výsledek býval neobvyklý. Čankajšek nicméně na základě tohoto referenda skutečně v lednu 1946 nezávislost Mongolska uznal, ale poté, co v občanské válce Stalin podpořil komunisty, tento akt odvolal (Radchenko 2015). A následně vláda Čínské republiky úspěšně blokovala přijetí Mongolska do OSN. Teprve pohružka SSSR, že bude blokovat přijetí všech nově dekolonizovaných států v roce

³⁴ Dominantní napojení na Rusko zůstalo až do současnosti. Z Tuvy vede jediná skutečná silnice směrem do chakaského Abakanu, druhá podstatně horší kvality směřuje do Mongolska. Na hranici je jediný hraniční přechod, zatím ale otevřený jen pro přechod ruských a mongolských občanů (od roku 2016 se modernizuje a má se stát mezinárodním přechodem, na mongolské straně však silnice pokračuje jen cestou bez pevného povrchu). Letecké spojení je možné jen směrem do Ruska. Letiště v Kyzylu může přijímat jen malá letadla, spojení má 2-3krát týdně s letišti v Novosibirsku, Krasnojarsku a Irkutsku.

³⁵ Tuto oblast si poté SSSR oficiálně pronajal od Číny na 30 let, v roce 1955 však pronájem ukončil a oblast vrátil Čínské lidové republice.

1960, ostatní stálí členové Rady bezpečnosti OSN zatlačili na Čiňany a v roce 1961 se Mongolsko stalo členem OSN a získalo tak plné mezinárodní uznání.

Během několika let zmizely všechny de facto státy formující se v letech 1912-1945. Mandžusko zaniklo s vojenskou porážkou svého patrona a Východní Turkestán alias Xinjiang se bez silného patrona nedokázal nikdy stabilizovat. Rozdílný status Tuvy a Mongolska lze vysvětlit rozhodnutím jejich patrona, který musel reflektovat skutečnost, že Čína získala s koncem války postavení vítězné mocnosti. I proto SSSR vyřešil status Tuvy ještě před koncem války. Poslední de facto stát Tibet, kterému se nepodařilo najít patrona pro potvrzení své nezávislosti (a fakticky ho ani nehledal) byl vojensky zpacifikován komunistickou Čínou roku 1951, protože žádnou podporu zvenčí nezískal. Vítězství komunistů v Číně bylo obrovským úspěchem Sovětského svazu, protože počítal s tím, že osvědčeným hierarchickým modelem vládnutí, kdy formálně nezávislý stát byl řízen přes stranické struktury z Moskvy, aplikuje již osvědčený mongolský a tuvský model i na jiné státy. Jestliže ve východní Evropě se mu to podařilo (s výjimkou Jugoslávie a později i Albánie), v Číně tento model uspěl jen krátce. Mongolsko však sovětským vazalem zůstalo až do rozpadu SSSR.

10 ZÁVĚR

V průběhu druhé poloviny 19. století Rusko zapracovávalo svoji asijskou identitu do své geopolitické kultury a vykazovalo větší aktivitu v Asii. K tomuto vývoji přispěly i neúspěchy ruských snah o rozšíření vlivu v přilehlých oblastech na západě a jihozápadě, což bylo způsobeno obavami evropských mocností, které přistoupily k vyvažování příliš silného východního impéria a účinně blokovaly jeho pronikání na Balkán, a především snahu o ovládnutí Konstantinopole a úžin. Obrat k Asii se projevil především za Mikuláše II., avšak po prohrané rusko-japonské válce Rusko přistupovalo k další expanzivní politice velmi opatrně, protože na východě mu v Japonsku vyrostl podobně silný soupeř jako evropské mocnosti na západě. Ruský tlak na expanzi v Asii neustal ani po nástupu bolševiků. Získal však jiné formy. Původní lehkost ruské expanze asijským směrem se postupně stávala složitou strategickou partií, v níž Rusko/SSSR naráželo jak na zájmy regionálních mocností (Čína a Japonsko), tak na zájmy britské. Rusko muselo volit taktiku a způsoby posilování svého vlivu. Tradičně využívalo místní neshody a nabízelo formu ochrany, přičemž taktika carského Ruska a SSSR se v praxi zásadně nelišily. Lišily se narativy a legenda expanzivní politiky. V případě Mongolska a Tuvy vyústilo ruské taktizování a jemná diplomacie ve vytvoření de facto států loajálních vůči Rusku/SSSR. Cesta k vytvoření těchto historických entit je pozoruhodnou sondou do pozdní fáze ruské expanze i zajímavým pohledem na období přechodu carské a bolševické vlády. Svou podstatou současně ukazují, že podobný model aplikuje Rusko i v období transformace komunistického režimu k republikánskému Rusku. Podpora separatismu Abcházie a

Jižní Osetie od Gruzie, přerostla k právnímu uznání jejich nezávislosti, ale přitom k prakticky identické kontrole a závislosti, v jaké se nacházely Tuva a Mongolsko. Bude zajímavé sledovat, zda se naplní i podobný osud postgruzínských států – Jižní Osetie-Alanie se nachází ve stavu velmi blízkém závěrečnému stádiu Tuvy, zatímco Abcházie má jistou naději kopírovat cestu Mongolska.

POUŽITÁ LITERATURA:

1. BAJYR-OOL, M. S. (2011): Tri stolpa tuvinskoj gosudarstvennosti. In: *Novyje issledovanija Tuvy* 3(2-3):37-62.
2. BECKER, S. (2004): *Russia's Protectorates in Central Asia: Bukhara and Khiva, 1865-1924*. Routledge: Curzon.
3. BELOFF, M. (1963): *The Foreign Policy of Soviet Russia 1929-1941, Volume I*. London-New York-Toronto: Oxford University Press.
4. BELOV, Je. A. (1998): *Rossija i Mongolija v načale XX v. (1911-1919 gg.)*. Moskva: Institut vostokovedenija RAN.
5. BERĎAJEV, N. (1990): *Sud'ba Rossii*. Moskva: Sovětskij pisatel'.
6. BIČELDEV, K. A. (2010): 80 let tuvinskoj pismennosti: stanovlenije, razvitije, perspektivy. In: *Novyje issledovanija Tuvy* 2(4):210-229.
7. BOYD, J. F. (2008): *Race and Strategy: Japanese-Mongolian Relations 1873-1945*. Perth: Murdoch University.
8. CLARKE, M. E. (2004): In the Eye of Power: China and Xinjiang from the Qing Conquest to the „New Great Game“ for Central Asia, 1759–2004. Brisbane: Griffith University.
9. ČCHEADZE, K. A. (1931): Iz oblasti ruskoj geopolitiki. Tricatyje gody, kniga VII, s.105-114.
10. DACYŠEN, V. G. (2016): Russkaja samoupravljajuščajasja trudovaja kolonija v Tuvinskoj narodnoj respublike kak unikaľnyj opyt rossijskogo regionalizma. In: *Novyje issledovanija Tuvy* 8(3):19-33.
11. DANILEVSIJ, N. (2003): *Rossija i Jevropa*. In: Koroljov, K. *Klassika geopolitiki. XIX vek* (s. 275-679). Moskva: Izdatel'stvo AST.
12. DE MEAUX, L. (2010): *La Russie et la tentation de l'Orient*. Librairie Arthème Fayard.
13. *Diplomatičeskij slovar'* (1986): Moskva: Gosudarstvennoe izdatel'stvo političeskoj literatury.
14. DONGAK, V. S. (2010): Problemy istorii i sovremennoj situacii tuvinsko-mongol'skich otnošenij. In: *Novyje issledovanija Tuvy* 2(1):188-205.
15. DORŽU, Z. Ju. – ONDAR, Je. M. (2014): K istorii obrazovanija Velikogo churala Tuvinskoj narodnoj respublike. In: *Vestnik Krasnojarskogo gosudarstvennogo agrarnogo universiteta*, 13(1):192-196.

16. DOSTOJEVSKIJ, F. M. (1896): *Geok-Tepe. Što takoje Asia dlja nas*. In: Dostojevskij, F. M.: *Polnoje sobranije sočiněnij* (s. 513-523). Sankt Petersburg: Knigoizdatělskoje Tovariščestvo Prosvěščenije.
17. ETKIND, A. (2011): *Internal Colonization, Russia's imperial experience*. Cambridge: Cambridge University Press.
18. FAIRBANK, J. K. (1998): *Dějiny Číny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
19. CHERTEK, L. K. (2016): Tuvinsko-mongoľskije svjazi i otnošenija v period Tuvinskoj narodnoj republiky. In: *Novyje issledovanija Tuvy* 8(3):65-81.
20. CHURANOVA, M. M.-B. (2009): Tuva i SSSR: proces političeskoj integracii. In: *Novyje issledovanija Tuvy* 1(3):139-163.
21. JAKUNIN, V. I. – ZELENEV, Je. I. – ZELENEVA, I. V. (2008): *Rossijskaja škola geopolitiki*. Sankt Petersburg: Izdatel'stvo Sankt-Petěrburgskogo Universitěta.
22. KAUSOVÁ, G. (1998): *Kateřina Veliká*. Praha: Ikar.
23. KENEZ, P. (2006): *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*. Second Edition. New York: Cambridge University Press.
24. KHODARKOVSKY, M. (2002): *Russia's steppe frontier, The making of a colonial Empire, 1500-1800*. Bloomington: Indiana University Press.
25. KOLOSOV, V. A. (2000): *Geopolitičeskoje položenije Rossii - predstavlenija i realnost'*. Moskva: Art-Kurjer.
26. KOLOSOV, V. A. – MIRONENKO, N. S. (2001): *Geopolitika i političeskaja geografia*. Moskva: Aspekt-Press.
27. KURAS, L. V. (2015): Mongolija v sostave imperii Cin v načale XX v. In: *Vlast'* 23(12):143-148.
28. KUROPATKIN, A. N. (1913): *Russko-kitajskij vopros*. Sankt Petěrburg: SPG.
29. KUZMIN, S. L. (2016): Buddizm i gosudarstvennost' Mongolii v načale XX v.: transformacija otnošenij religii i gosudarstva v processe stanovlenija nezavisimosti. Moskva: Institut vostokovedenija RAN.
30. LAMANSKIJ, V. I. (2010): *Geopolitika Panslavizma*. Moskva: Institut ruskoj civilizacii.
31. LAMAŽAA, Č. K. (2011): *Tuva meždu prošlym i buduščim*. Sankt Peterburg: Aletejja.
32. LAMIN, V. A. /ed./ (2007): *Istorija Tuvy, tom II*. Novosibirsk: Nauka.
33. LARUELLE, M. (2005): *Mythe aryen et rêve impérial dans la Russie du XIXe siècle*. Paris: CNRS Éditions.
34. LEONŤJEV, K. N. (2010): *O nacionalisme političeskom i kulturnom*. In: Leonťjev, K. N.: *Slavjanstvo i grajaduščije sud'by Rossii* (s. 969-1086). Moskva: Institut ruskoj civilizacii.

35. LIGHT, M. (1988): *The Soviet Theory of International Relations*. Brighton: Wheatsheaf Books.
36. LJUBAVSKIJ, M. K. (1908): *Istoričeskaja geografija Rossii v svjazi s kolonizacijej*. Moskva: Kniga po trebovaniju (reprint 2013).
37. Masaryk, T. G. (1921): *Rusko a Evropa II*. Praha: Jan Laichter.
38. MOLLEROV, N. M. (2005): *Istorija sovětsko-tuvinskich otnošenij (1917-1944)*. Moskva: Izdatel'stvo Moskovskogo gumanitarnogo universitěta.
39. MOLLEROV, N. M. (2014): Protektorat Rossii nad Tuvov v 1914-1924 gg. (istoriko-pravovoj aspekt). In: *Novyje issledovanija Tuvy* 6(3):47-57.
40. MOLLEROV, N. M. – MART-OOL, V. D. (2013): *Urjanchajskij vopros v političeskoj istorii Rossii: vozniknovenie i dolgovremennaja aktualnost'*. Kyzyl: Tuvinskij institut gumanitarnych issledovanij.
41. NEUMANN, I. B. (1996): *Russia and the Idea of Europe*. New York: Routledge.
42. NIVAT, G. (1993): *Russie-Europe. La fin du schisme; études littéraires et politiques*. Lausanne: L'age d'homme.
43. NOHLEN, D. – GROTZ, F. – HARTMANN, Ch. (2001): *Elections in Asia and the Pacific: A Data Handbook, Volume II*. London-New York: Oxford University Press.
44. OLECH, L. G. (2001): *Istorija Sibiri*. Moskva: INFRA-M.
45. ONDAR, Je. M. (2016): Istoričeskie osobennosti formirovanija tuvinskoj gosudarstvennosti. In: *Vestnik Udmurtskogo universiteta – serija Istorija i filologija* 26(1):137-143
46. OPOLEV, V. (1998): *Istorija sovetsko-kitajskich otnošenij* [online]. In: Tank.uw.ru [citováno 20.02.2017]. Dostupné na internetu: <<http://tank.uw.ru/books/opolev/>>.
47. OTROŠENKO, I. V. (2015): Jazykovaja politika i kul'turnoje stroitel'stvo v Tuvinskoj narodnoj respublike. In: *Novyje issledovanija Tuvy* (7):2-16-32
48. PANCOV, A. V. (2001): *Tajnaja istorija sovetsko-kitajskich otnošenij*. Moskva: ID „Muravej-Gajd“.
49. PATLAJ, D. B. (2007): Cusimskij incident 1861 g. Političeskie pričiny i posledstvija. In: *Vostočnyj archiv* 8(2):16-19.
50. PIROŽNIK, I. I. (2008): *Geopolitika v sovremennom mire*. Minsk: Terrasystem.
51. PLOTNIKOV, A. Ju. (2007): *Russkaja dalnevostočnaja granica*. Moskva: KomKniga.
52. PROCHOROV, A. (1975): *K voprosu o sovetsko-kitajskoj granice*. Moskva: Izdatel'stvo Meždunarodnye otnošenija.

53. RADCHENKO, S. (2015): *The Truth About Mongolia's Independence 70 Years Ago. A referendum in Mongolia seventy years ago sheds light on the country's path since* [online]. In: The Diplomat [citováno 17.02.2017]. Dostupné na internetu: <<http://thediplomat.com/2015/10/the-truth-about-mongolias-independence-70-years-ago/>>.
54. REIMAN, M. a kol. (2013): *Zrod velmoci: Dějiny Sovětského svazu 1917-1945*. Praha: Carolinum
55. REZANOF, C. (2014): *Le Komintern*. Paris: Edition du Trident.
56. RIDDELL, J. (2014): The Comintern in 1922, The Periphery Pushes Back. In: *Historical Materialism*, 22(3-4):52-103.
57. *Rossija i Tibet* (2005): In: Sbornik ruských archivních dokumentů 1900-1914. Moskva: Izdadel'stvo Vostočnaja literatura RAN.
58. SCHIMMELPENNINCK VAN DER OYE, D. (2014): Paul's Great Game: Russia's Plan to Invade British India. *Central Asian Survey*, 33(2):143-152.
59. SOLOVJOV, V. S. (2011). *Tri razgovora o vojně, progresse i konce vseмирnoj istorii*. Moskva: Astrel'.
60. Srba, O. – Schwarz, M. (2015): *Dějiny Mongolska*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
61. ŠMATOV, V. G. (2016): Siŋczjan v sisteme meroprijatij Sovetskogo Sojuza po okazaniu ekonomičeskoj i voenno-techničeskoj pomošči Kitaju v period japonskoj agresii 1931-1943 gg. Barnaul: Barnaul'skij juridičeskij institut.
62. ŠVANKMAJER, M. (1999): Petr I. Zrození impéria. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
63. TANG, P. S. H. (1959): *Russian and Soviet Policy in Manchuria and Outer Mongolia. 1911–1931*. Durham, NC: Duke University Press.
64. TOLSTOJ, L. N. (1905): *Konec věka* [online]. In: Tolstoj-lit.ru [citováno 25.01.2017]. Dostupné na internetu: <<http://tolstoy-lit.ru/tolstoy/publicistika/konec-veka.htm>>.
65. TROTSKY, L. (1926): *Europe and America* [online]. In: Marxist.org [citováno 17.03.2017]. Dostupné na internetu: <<https://www.marxists.org/archive/trotsky/1926/02/europe2.htm>>.
66. TRUBECKOJ, N. S. (1991): *Europe and the Mankind*. In: Trubeckoj N. S.: *The Legacy of Genghis Khan and Other Essays on Russia's Identity*. Ann Arbor: Michigan Slavic Publications.
67. VASILJENKO, I. A. (2015): *Geopolitika sovremennogo mira*. Moskva: Jurajt.
68. VASILJENKO, V. A. (2013): Tannu-Urjanchajskij kraj v 1911-1912 gg.: rožděnije trechstoronnego soperničestva. In: *Novyje issledovanija Tuvy* (5)3:47-68.
69. ZUBOV, A. /ed./ (2014): *Dějiny Ruska 20. století - díl I*. Praha: Agro.

70. ŽAGABPA, C. W. D. (2000): *Dějiny Tibetu*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2000.
71. ŽUGDER, Č. (1974): *Razvitie občestvenno-političeskoj mysli v Mongolii (XIX i načalo XX v.)*. Moskva: IF AN SSSR.